

Харбалаах нэһилиэгин модельнай библиотеката

Биир дойдулаахтарбыт

Харбалаах нэһилиэгин
фольклора, үһүйээннэрэ

Күл с.
2020 сыл.

ББК 63.3(2)
Б59

Хомуйан онордо:
Р. А. Николаева, Харбалаах нэһилиэгин модельнай
библиотека сэбиэдиссэйэ

X59

**Биир дойдулаахтарбыт : Харбалаах нэһилиэгин фольклора,
үһүйээннэрэ / Харбалаах нэһилиэгин модельнай библиотеката :**
[хомуйан онордо Р. А. Николаева]. – Харбалаах : Харбалаах
нэһилиэгин модельнай библиотеката, 2020. – 61 с.

Кирии тыл

Норуот тылынан уус – уран айымньыта, фольклор, үгүс үйэлэр усталарыгар айыллыбыта. Саха норуотун тылынан уус – уран айымньыта тыла – өһө нарыламмытынан, кэрэтинэн уонна идеята диригинник, киэнник бэрт үрдүк кэрдиискэ турар.

Норуот тылынан уус – уран айымньытыгар кини ааспыт историята, олоҕо – дьаһаҕа, баҕарар баҕата, үтүөҕэ, дьолго дьулуһуута, бэйэтин күүһүгэр, инники сырдык кэскилигэр мунура суох эрэниитэ ол кэрэ кэскил иһин охсуһуута көстөр. «Норуот тылынан уус – уран айымньытын билбэт буоллахха, үлэһит норуот дьиннээх историятын билиэххэ сатамат» - диэн улуу пролетарскай суруйааччы Максим Горькай этэрэ.

Норуот айымньыта ураты күүстээх, санаа көтөбүүлээх. Үлэһит дьон хас да хос батталга олон айбыт үгүс ырыаларыгар, остуоруйаларыгар, олонхолоругар да санаа түһүүтэ, мунчаарыы көстүбэт, хата, кэрэ кэскилгэ, үтүө санаа өрөгөйдүүрүгэр бигэ эрэллээх этилэр. Итиннэ көстөр норуот санаатын күүһэ, оптимистическай дьулуура.

ССРС суруйааччыларын маннайгы съезтиригэр советскай литератураны төрүттээбит улуу Горькай этэн турар “Тыл искусствотын төрдө фольклорга сытар. Бэйэбит норуоккут фольклорун хомуйун, кинигэлэртэн үөрэтин... биһиги төһөнөн ааспыт олох туһунан билэбит даҕаны, соччонон дөбөннүк, диригинник уонна үөрэн – көтөн туран, билигин айар – тутар үтүө кэммит улуу суолтаттын өйдүөхпүт”, - диэн.

Саха норуотун тылынан уус – уран айымньыта – барҕа баай уонна үгүс көрүннээх. Кини сүрүн көрүннэрэр манныктар: таабырыннар, өс хоһоонноро, чабырҕах, алгыстар, тойуктар, остуоруйалар, олонхолор.

Кырдыаҕастар кэпсииллэринэн, бу Харбалаах түөлбэтигэр элбэх талааннаах, кэрэ – чуор куоластаах, устар ууну сомоҕолуур үүс тыллаах сээркээн сэхэнньиттэр, остуоруйаһыттар, ырыаһыттар, тойуксуттар, оһуохайдыттар, олонхоһуттар төрөөн – үөскээн ааспыттар эбит. Хомуйуох

ийн, ол кинилэр сүдү талааннара сурукка – бичиккэ киирбэккэ бэйэлэрин кытта көмүллүбүттэр.

Бастакы быыбардар улахан бырааһыннык курдук ыытыллар эрдэхтэринэ, сарсыарда алта чааска дылы анаан дьону саататан, түүнү быһа утуйбакка, араас үһүйээннэри, остуоруйалары кэпсиир уйбаныап Ньюкулай – Хараарбах оҕонньору дьон билигин да өйдүү – саныы сылдыаллар эбит. Николай Якутскай «Төлкөтүн» бастакы кинигэтин сюжетын Хараарбах оҕонньортон истибитэ дииллэр.

*Филиппова Алена
курсовой үлэтиттэн*

Харбалаах нэһилиэгин фольклора

*БПУ саха салаатын I курсун
студенката Филиппова Алена
курсовой үлэтэ. 1999 с.*

Егорова Александра Алексеевна

Билигин фольклорунан дьарыктанар бэрт аһыйах кырдыаҕас баар. Олортон бастыңнарынан норуот тылынан уус – уран айымньытынан утумнаахтык дьарыктанар, кулууп сыанатыттан дьонно – сэргэбэ, эдэр ыччакка тириэрдэр кийиннэн Егорова Александра Алексеевна буолар.

Кини 1930 сыллаахха Ньурба улууһун Чаппанда нэһилиэгэр төрөөбүтэ. «Молодой» холкуоска уон саастаабыттан үлэлээн барбыта. 1947 сыллаахха Ньурбаҕа сут – кураан дьыл буолан, эдэркээн Александра холкуос сүөһүтүн

үүрсэн Үөһээ Бүлүү улууһун Харбалааҕар от сии кэлсибитэ. Онтон ыла Харбалаах төрүт олохтооҕо, ыал буолан, оҕо төрөтөн, эбээ, хос эбээ буолан, олохтоохтор дирин ытыктабылларын туһанан олорор.

Александра Алексеевна биэс саастаабыттан норуот тылынан уус – уран айымньытын бары көрүңнэрин улаханнык сэргиир, таптыыр уонна дьарыгырар буолбута. Ийэтэ, аҕата, чугас билэр дьонноро, кырдыаҕастар ырыаларын – тойуктарын сөбүлээн истэрэ, өйүгэр тутара. Онтон билигин өйдөөн хаалбыт таабырыннара:

- 1 Муора уола мутук курдаах, чаачча кыыһа талах курдаах үһү? (туу, мас уһаат).
- 2 Сир анныгар сибигинэйэр уоруйах баар үһү? (мунха)
- 3 Ураҕас төбөтүгэр ойуу – бичик баар үһү? (куйуур)
- 4 Абааһы кыыһа абаһын түүтүн таарыттарбат үһү? (айа кылыыта)

5 Буруо буруолаатагына дьоруо дьоруолуур үһү? (саа эһиннэбинэ ыт кус ыла барара)

6 Дар мас «дарк» гына эһиннэбинэ, күөс ат күөһэлис гынар үһү? (айа эстиитэ)

7 Биллэр – биллибэт алтан туонай баар үһү? (оҕо улаатара)

8 Сири кынаан баран муннуга ытар баар үһү? (утурук)

9 Кып – кыһыл биэтэннээн иһэн хап – хара иһигэр дьылыс гынан хаалбыт үһү? (илии үтүлүк иһигэр киирэрэ)

10 Эмэх сирэйэ этигэс, аҕыс атаҕа адаарас, түөрт атаҕа төкүнүс баар үһү? (сыарҕалаах аттан киһи түннэстиитэ)

11 Окуо – окуо от дьыэлээх, бакыа – бакыа масдьыэлээх, хотун дьахтар хонходьохтоох буута холуоккалаах, итии лаппаакы кымньыылах үһү? (дьахтар төрүүтэ)

12 Ылыкышпыттан – дьылыкышпыттан арахсаммын, иэримэбэ – дьыэримэбэ тийдэрбин диир баар үһү? (ат)

13 Айыы уола тутум быычаһы кыайан сиэбэт үһү? (ат үүнү кыайан сиэбэтэ)

14 Ыттааҕар оччугуй, аттааҕар улахан баар үһү? (ыңгыр)

15 Кэптэлээн эмээхсин үктээбит сиригэр Чопчоохоон оҕонньор үктээн аһар үһү? (ат суола)

16 Бакыр ойуун бааһылаабыт, Токур ойуун дойдулаабыт үһү? (хомуут, дуҕа)

17 Оһуордаах сонноох ордьон Бүөтүр, быһыылаах сонноох Быкаас Бүөтүр бааллар үһү? (кымырдаҕас, моҕотой)

18 Уһун Чэрэнчэй манан быатын сарыы чамчыахай уоран сиэбит үһү? (тиит үөнүн тонсоҕой сиирэ)

19 Мохочоон оҕонньор ойуулаан – бичиктээн онорбутун курдук ким да сатаан онорбот үһү? (ообуй обус ситимэ)

20 Сиэтим – сиэтим, сибиэһэй балык сиһин этин сиэбитим, аһаатым – аһаатым, арҕаһын этин аһаабатым диир баар үһү? (кумаар)

21 Бастакыта баһына, ортокута обуона, кэнникитэ кэһиитэ баар үһү?
(этин, чабылбан, ардах)

22 Ууга тимирбэт, уокка умайбат, сүгэнэн кэртэххэ быстыбат баар үһү?
(күлүк)

23 Айанныыт уоллаах, кылыкынай кыыстаах Ботугураан эмээхсин баар үһү?
(буруо, кыым, оһох умайар тыаһа)

24 Уу куртахтаах, уот аһылыктаах баар үһү? (сылабаар)

25 Биир үтүө күн Даарыйа эмээхсин ачас гыммытыгар, Бүөтүр
оҕонньор бөлүү тihэн кэбиспит үһү? (талкы)

26 Күлүгэ көстүбэт баар үһү? (онкучах иһэ)

27 Дьиэбэ – дьиэрэнкэй, хотонно холорук баар үһү? (минньик, күрдьэх)

28 Түүн аччыктыыр, күнүс тотор баар үһү? (атах таһаһа)

29 Өлүү кыһа сарсыарда аайы өһөбүнэн хотуолуур үһү? (хотон
түннүгүнэн саабы эһэллэрэ)

Александра Алексеевна олоххо – дьаһахха сыһыаннаах «Быт ырыата»
диэн норуот ырыаларын эдэр эрдэбиттэн сыанаба ситиһиилээхтик толорор.

Быт ырыата

Өрбөх танас үөдүйүөн иннинэ, торбо танас суох эрдэбинэ былыр саха
дьонноро торбос ыстааннаах, кулун тириитэ сонноох буолаллар эбит.
Онтукаларыгар быт ыстабына танастарын таһырдыа тонордохторуна, быттара
үлүйэн өлөөрү ыксаан маннык диэн ыллыыр эбит:

Ый – быан!

Тобуустаах тоттук уол торбос
ыстааныгар торолуйан үөскээбитим,

Кулун тириитэ сонугар
кураһаайдаан үөскээбитим.

Тахсыылаах киһи диэбэккэбин
Чанчыгын устун сүүрэ сылдыаммын,

Таас килэгир сымыппын

Тарџатар да этим,
Кинээс киһи диэбэккэбин
Кэтэџин устун
Кэдэйэ сүүрэ сылдьаммын,
Килэгир таас сымыппын
Кэчигирэтэр да этим.
Ыччакабын, ыччакабын
Тонгорон өлөрөн эрэллэр –
диэн тонгон өлбүтүн кэннэ
тоһоџоннон тосту сынньан,
тооротон кэбиһэллэрэ.

Минньик талаџын ырыата

Толоон ойуута
Толоруйан үүнэн турдахпына
Тоһута тыытан аџалан,
Сэттэ уоннаах эмээхсин
Силин – хаџын сиппийдилэр.
Аџыс уоннаах эмээхсин
Силин – хаџын харбаан бараммын
Төнүргэһим эрэ хаалбытын кэннэ
Күрдүккэ таһааран бырахпыттара.

Былыр өбүгэлэрбит суорумньунан ыал буолар үгэстээхтэрэ, үксүгэр уоллаах кыыс бэйэ – бэйэлэрин урукку өттүгэр көрсүбэтэх буолаллара. Ардыгар, кинилэр атын уолу, кыыһы кистээн таптаабыттарын билбэккэ, аахсыбакка дьонноро бүк баттаан ыал онортууллара. Ол иһин кыыстан хомойбут, хогуппут, кэлэйбит күтүөт уол манньык ырыата үөскээтэџэ:

Кыра – кыра һыттыа

Һыт – тыа, һыт – тыа хара табам,
Һыт – тыа, һыт – тыа хаамыыката,

Һыт – тыа, һыт – тыа манган табам,
Һыт – тыа, һыт – тыа лакаайыта,
Һыт – тыа, һыт – тыа ырган табам,
Һыт – тыа, һыт – тыа ындыыката,
Һыт – тыа, һыт – тыа кәтөх таба,
Һыт – тыа, һыт – тыа кәлөлөнөн,
Һыт – тыа, һыт – тыа кәргәнниирэ,
Һыт – тыа, һыт – тыа кәпсәтээхтии,
Һыт – тыа, һыт – тыа айаннаахтаан,
Һыт – тыа, һыт – тыа иһээхтиибин,
Һыт – тыа, һыт – тыа оҕонньор, оҕонньор,
Һыт – тыа, һыт – тыа кыыһың, кыыһың,
Һыт – тыа, һыт – тыа сандаардаҕа,
Һыт – тыа, һыт – тыа күөстүүр күөстээн,
Һыт – тыа, һыт – тыа көдөлүйдэ,
Һыт – тыа, һыт – тыа астыыр астаан,
Һыт – тыа, һыт – тыа айбардаата
Һыт – тыа, һыт – тыа оҕонньор, оҕонньор,
Һыт – тыа, һыт – тыа кыыһың, кыыһың,
Һыт – тыа, һыт – тыа тыһыынчалааҕа
Һыт – тыа, һыт – тыа тыытыллыбыт
Һыт – тыа, һыт – тыа оҕонньор, оҕонньор,
Һыт – тыа, һыт – тыа кыыһың, кыыһың,
Һыт – тыа, һыт – тыа эмиийдэрэ,
Һыт – тыа, һыт – тыа тэрээпкэлии,
Һыт – тыа, һыт – тыа буолаахтаабыт.

Урут олох сайда, киинэ, телевизор, үөдүйэ илигинэ тыа сиригэр кулууптар культура киининэн, сырдыгы, кэрэни тарҕатар үтүө сыаллаах – соруқтаах буолаллара. Араас спектакльлары, пьесалары, олонхолору туруоран нэһилиэнньэни сэргэхситэллэрэ. Ол онно Александра Алексеевна активной

кыттыыны ылар. Кини оччотооҕу репертуарыттан билигин даҕаны Айыы
Умсуур удаҕан уонна сорук Боллур уол ырыаларын өйдүү – саныы сылдьар.

Айыы Умсуур удаҕан ырыата

Дьэ – дуо, биэбэйим,
Оҕолообут оҕоккоом,
Көрдөр хараҕым дьүккэтэ,
Дьэ – ду, биэбэйим
Энниир ини биһикки
Биир ийэттэн – аҕаттан
Айыллаахтаан үөскээбиппит.
Өлөр – хаалар күннэрин
Үтүрүйэн кэллэҕинэ,
Өрөһүлтэ буоллун диэн,
Айыы далбар кымньыыбын
Аҕалаахтаан турабын
Аҕыс сиринэн салаалаах,
Тоҕус сиринэн боҕуруолаах
Уот субуйа батас буол диэтэххинэ,
Уот субуйа батас буолуоҕум,
Өргөстөөх үһүү буол диэтэххинэ,
Өргөстөөх үнүү буолуоҕум.
Дьэ – дуо, биэбэйим,
Өстөөхтөргүн өһөрөннүн
Өрөгөйүн үрдээтин,
Саастаахтаргын самнарангын
Саргыларын салалыннын!
Ыраах да буолларбын
Чугас курдук буолуоҕум,
Суохтуур да буоллахпына

Баардыыр курдук буолуоҕум,
Быдан, быдан бырастии!

Сорук Боллур оҕо ырыата.

Ahy – лиэттон,

Ahy – лиэттон!

Тиити төргүү мутугунан

Тэбэр тураҕас аттаах

Дьулуруйар Ньургун Боотур,

Тойон ини убайым,

Ааттаһар да ахсааннаах,

Көрдөһөр да күттүүннээх.

Түөнэ Моҕол оҕонньор

Тойон ини аҕабыттан,

Күн – Күбэй эмээхсин

Хотун ини ийэбиттэн

Эрэллээх илдьит,

Суорумньу сорук

Буоламмын кэлиим

Тоҕус былас суһуохтаах

Туйаарыма Куону

Үс үүт көтөр

Үрүмэччи манган аттаах

Үрүн уолан бухатыыр

Аналлааҕа буолан

Аҕалаары турдаҕына,

Туһааннааҕа буолан

Сүгүннэрээри турдаҕына,

Аллараа дойду

Алдьархайдаах атамаана

Уот тыыннаах
Уһутаакы обургу
Уоран – талаан барбыт!
Чэй эрэ, түргэнник
Бара охсуон үһү,
Халын ойуур курдук
Хахха буолуон үһү,
Суон ойуур курдук
Дурда буолуон үһү.
Аһу – лиэттон,
Аһу – лиэттон!
Чэй эрэ, түргэнник
Бара тахсыан үһү.
Ааттаһар да ахсааннаах,
Көрдөһөр да күтүөттөннэх –
Дии турбут үһү.

Итилэри таһынан, Александара Алексеевна талааннаах чабырҕахсыт, кини чабырҕахтарын оскуола, «Кут - сүр» бөлөбүн оҕолоро ситиһиилээхтик толороллор:

Этэҕэ – тэтэҕэ
Үөрэн – дьүөрэн
Хонкуй – инкий
Күбүлүн – ибилин
Бады – буду
Баҕана оонньуу
Дохсун дархана
Кээнчэ
Даадар сыарҕа
Чоочо чолбон
Уодарҕана доҕолон

Хоочур – быычыр
Куобаҕым куттаҕа,
Тиингим тингилэбэ,
Көбүллэбим көхсө
Чымырыы маара
Оллоон бука,
Лаас – лас!
Кэдэрээн – будураан
Алтан чускуу
Сукунаҕа мончуок
Оһуордаан оспоруун
Боллуок уоллаах
Кыймырыыт кыыстаах
Доһорум кийииттээх
Мас батыйалаах
Мукулаан – такылаан мулчус
Арамаан – тарамаан татыаллык
Охоноон – тохоноон москуоскай
Сытыы ньылхан мин диэри
Сыһпаары – охтоору
Тиэрэ – маары тэрэппинэ
Аллыр – баллыр
Алдан баһа
Чункур – чанкыр
Чоомчоон баһа
Отут хара тиин
Дабаайка, доһоор!
Сахатын саха
Саргы сатаҕай
Самыа ньымаан

Көкөтүн көкөт мыраан

Мыраантан мүлчү

Былахай!

Александра Алексеевна, урут бэрт уһун кэмнэ фольклору аахайбатахтарын, сэнээрбэтэхтэрин үрдүнэн, кини умнубакка, дьарыгын бырахпакка баччаанга диэри өйдүү – саныы сылдьан, билинни эдэр көлүөнэни фольклорга угуйарыттан улаханлык астынабыт, махтанабыт.

Филиппова Софья Евсеевна

Харбалаах төрүт олохтооҕо, художественнай самодеятельность актыбынай кыттыылааҕа, алта уон алта саастаах, түөрт кылаас үөрэхтээх Филиппова Софья Евсеевна былыргы туойуу биир көрүнүн билэр эбит:

1. Даркылааҕы аннынан

Таалай күөлүн үрдүнэн

Дыабай сэгэр ааста да

Сүрэх ыалдьан кымыстыыр,

Сүһүөх хамсааг салҕалыыр

Дэ-бэ, дэ-бэ дэбэдэ,

Ду-гу, ду-гу дугуду

Эй, эй да.

2. Үмүскэннээх күннэргэ

Чөркөй куһу сиэри да

Көбөн куспут куоттаран

Көрөн туран хаалбыта

Дэ-бэ, дэ-бэ дэбэдэ,

Ду-гу, ду-гу дугуду

Эй, эй да.

3. Бэбэһээнни күннэргэ

Биэбэй уолу билсэн да
Онно тута уураата,
Онтон Дыабай хомойбут
Дэ-бэ, дэ-бэ дэбэдэ,
Ду-гу, ду-гу дугуду
Эй, эй да.

Манна эдэр саас, уол кыыс хардары сөбүлэһиитэ, таптал ылланар.

Семенова Мария Ефимовна

Нэһилиэк ытык кырдыаһаа, үлэ, тыыл ветерана, сэрии ветеранын огдообото, биир да кылаас үөрэбэ суох, сэттэ уон тобус саастаах Мария Ефимовна Семенова эдэр эрдэбинэ бэйэтэ сылдьан эрэн өйүгэр хоһоон тылларын наардыыр эбит.

Эдэркээн кыыс оҕо сылдьан ыллыырын – туойарын, оһуокай тыла таһаарарын сөбүлүүрү. Ону ийэлээх аҕата, былыргы дьон сиэринэн, «дьон быһа этиэ» диэн ыллыырын – туойарын бобон кэбиспиттэр.

Арааһа, ол иһин кини айар дьобура хоһоонно кутулуннаҕа.

Холкуос ыарахан үлэтигэр кыһыннары – сайыннары тон хатыытыттан им сүтүөр диэри үлэ бөбөнү үлэлии сылдьан олох итэбэстэрин – быһаҕастарын, омсорун саралыы тардар хоһооннору айара.

Сайылыкпыт сайдытын,
Сатарыйбыт хардытын
Бэлиэтиэхпин иһиллээ,
Бэйиэттиэхпин көнүллээ.

Чохчооруйбут бандьыттаан
Чуондулуга сыһпыттаах,

Бассабыык кыһыл хаанынан
Баайга утах куппуттаах

Аны кэлэн холкуостаах,
Албаһырар мааскалаах,
Өрүү ыалдьар сурахтаах,
Үлэлээбэт матыыптаах.

Туркун үлэ кэмигэр
Эмис аттаах ыныырдаах,
Эмчи киирэр номохтоох
Эмкэ киирбит киһибит.
Эргизнигэр иэдэйбит,
Холкуос атын куйааска
Холбуорапшыт куоракка

Тииппэбэй хотон тутуута
Төрдүс сылын туолуута
Үрдүн буора аһаҕас,
Үс эркинэ итэҕэс.

Хотон, тутуу үлэтэ
Хойутаабыт төрүөтэ
Тоҕор – ыһар баҕалаах
Чохчооройтон туттаахтаах.

Былааннаабыт буолбуттаах,
Быһан – кэрдэн биэрбэтэх,
Тиэрэ эрдэн таһааран
Туһа кэдбэт онорбут.

Кэрэспэдьиэн сууттара
Кулаах уолун суотугар
Хонтуруолла онорун.

* * *

Тооттообустуур доборбут
Тонгон турар оџоттон
Токур хатын нырыыны
Туппатаџа долуойун

Саҥа сарыы үтүлүк
Салыннаахай балыкка
Сааппаһырыа диэктээннин
Саппыысканан ылын дуо?

Маннык быһыы баар этэ
Баттал үйэ саџана,
Обот баайа ылара
Уоннуу өлүү саџаны

Маныхаџа топпокко
Маналайын туолбакка
Үптэн ирээт ылаары
Үүйэ туппут акаары.

* * *

Кыадандабыт сибиэтэ
Кыдьан ойор Туомускай
Харахтара кыркычча

Хаарты оонньуу сүүрэрэ.
Хааһынатын дыялытын
Хармааныгар уктара,
Тыһынчанаан сууммалаах
Тырыбыныыр өгнөрдөөх
Харчы, харчы барахсан
Хампаанньаны тохтобуон.

* * *

Бу буолар кыргыһы
Буурҕата, булусхата
Ойуур, тыа, күөх сыһы
Умайар кутаата

Дарбааннаах ыар этин
Таннары дьааһыйбыт,
Чабылҕан, дьэргэлгэн
Таннары дапсыйбыт

Кэнсик сыт тунуйбут
Кэтит киэн куйаарын
Күл – күдэн бүрүйбүт
Көбөрөр туйаарын

Сылымныыр тулатын
Сындыспыы кумалаан
Киэркэйбит күөх хатын
Киистэтин уот салаан

Бу кэлэн оҕунна

Буйун биир чулуута,
Чуор кулгаах иһиттэ
Доҕорун куолаһын.

Мария Ефимовна, үөрэхтээбэ буоллар, баҕар, саха литературатыгар
дьахтар поэтесса быһыытынан бэйэтин сэмэй кылаатын киллэрэрэ хааллаҕа.

Уларов Гаврил Акимович

Уларов гаврил Акимович 1926 сыллааҕы төрүүх,
түөрт кылаас үөрэхтээх, үлэ ветерана. Кини
оһуохайдыт быһыытынан улууһугар киэнник биллэр,
өссө оскуолаҕа үөрэнэр кэмийтэн оһуокай тылын
таһаарарга холоноро. Ол курдук, 1985 сыллаахха
улууска оһуохайга лауреат буолбута.

Мантан аллараа Гаврил Акимович оһуокайын
тыллара:

Оһуо, оһуо, оһуокай
Эһиэ, эһиэ, эһиэкэй
Чэйин эрэ, оҕолоор
Эһээрдэһэ сизэтиһэн
Көссүспүччэ күндү көлүөнэ
Таптыыр сахабыт оонньоутун
Уһа, ханас хоннохтон
Уоллаах кыһы тиһэммин
Оккумалыф оонньотон
Ойон – тэбэн биэриэбин.
Бэгэччэктээх илиитин
Биэтэлэлии ылсыһан
Көхтөөх күндү көлүөнэ
Күрүлүөбүн доҕоттор!

Эдэр – сэнэх эрдэххэ
Таптыыр сахам үнкүүтүн
Сахам дьонун иннигэр
Дьоллоох олох ыччаппыт
Кэриэн этэр кэбэли
Кэпсээн – ыллаан биэриэхпит.

Ыччат дьонум сыаналаан
Үлэ, үөрэх дьаныардаах
Үлэһит үтүө ыччаттар
Үөрүүбүтүн үллэстэн
Үнкүүлүөбүн доботтор!

Мөлбөйбөхтүү бүрүллэр

Бүтэй хара кизһэбэр

Обо дьоно эркиннээх

Айгыр дьаркыр санастар

Арыалдыттаах айаннаан,

Тойон Ньургун уолаттар

Тобуоруспут аатыгар

Хотоҕойдоох хоннохтон

Хонор хааһы холоонноох

Хотолдьуһа долгуһан

Хочо баһын туойуобун!

Эллэй эһэбит саҕаттан

Эһиэкэйгэ эрчиллэн,

Эдэр сааспын эргитэн,

Эһиэкэйдээн эрэбин.

Оһуо, оһуо, оһуокай

Эһиэ, эһиэ, эһиэкэй!

Чэйин эрэ, оҕолоор,

Элиэнэлиир эбэкэм

Эрэлэлиир долгуннаах
Энсилгэннээх сүүрүктээх
Бүлүү буолар салаалаах
Бүтэй Бүлүү эбэкэм
Бүтэн биэрбэт бүктэрдээх,
Тохтоон биэрбэт тумуллаах,
Көстө сүүрэр бултардаах,
Күөнэх собо сыһыктаах,
Манхааһайа бурдуктаах,
Үллэ турар быйаннаах,
Хоннорхойо хатырыктаах
Бүлүү, Бүлүү эбэкэм
Ортотунан томтойон,
Кытыытынан бысхайан
Сүгэ биитэ долгуннаах,
Иэбийэ көмүс иирэлээх,
Тардыы көмүс талахтаах,
Тутуу көмүс тиитгэрдээх,
Лонуур көмүс туорахтаах,
Мээнэ, бэйдие бэстэрдээх
Хатын манган араллаах
Халдыайылыыр тумуллаах
Бүтэй Бүлүү эбэкэм
Оллуур көстөр хочотугар
Хонноркойо хатырыктаах,
Хонкугуркаан төбөлөөх,
Хоҕуталыыр тиитгэрдээх,
Эриэниктиир түөстэрдээх,
Эрбийэлиир кынаттаах
Кэдэгэркээн дьүһүннээх

Кэбэ көтөр кэпсиирэ
Кэрии тыаны саататан
Бүлүү чуумпу эбэбит
Сэргэхситэн этэрэ.
Кыһыл көмнөх анныгар
Кылаат баайгын кистээннин
Кыбыталыы саһыардын.
Бүгүрү үлэ кэнниттэн
Алмаас тааһы хостооннор,
Алаһа дьиэни тутаннар,
Айан суолун астылар.
Автомобиль көлөлөр
Аарыгыран бардылар,
Кынаттардаах аалларбыт
Кылбаа халлаан үрдүгэр
Кыталыктыы көттүлэр
Кыырай Бүлүү кытылыгар
Кырыылаах тааһын үрдүгэр
Кынтас гына түстүлэр
Онтой тугуй оҕолор,
Мииринэйдиир куоракка
Саха, нуучча норуота
Алмаас тааһы хостооннор
Сахам сирин байыта
Үлэһит норуот үксээбит,
Олохпутун оностон
Дьоллоох сахам сиригэр
Эдэр дьоно эркиннээх,
Оҕо дьоно ойоҕостоох
Оһуокайдыыр оонһууну,

Олохтулбун оџолоор!
Хотоџойдоох хоннохтон
Хонгор хааны холоонноох
Хотолдбуна долгуччу
Хоһоон тойук туойуоџун
Эһиэ, эһиэ, эһиэкэй
Оһуо, оһуо, оһуокай!
Эһиэ, эһиэ, эһиэкэй
Энэрдэрэ дэлэгэй,
Оһуокайдыр барахсан
Оройдоро аһаџас!
Чэйин эрэ, оџолоор,
Аргый аџай хаамартан
Аџыстыра ойоџос
Айгырыаџа, атастар,
Күөкэйбэлиир хаамыыттан
Көнөкөлүүр сотоџут
Көһүйүөџэ, көмүстэр!
Онхой сиртэн тэптэрэн,
Төхтүр сиртэн ойдорон,
Тэйэн, ойон биэриэџин!
Эһиэ, эһиэ, эһиэкэй
Оһуо, оһуо, оһуокай!

Иванова Дария Прокопьевна

Иванова Дария Прокопьевна 1928 сыллаахха Харбалаах нэһилиэгэр Күндэ алааска күн сириҥ көрбүтэ.

Аҕата алталааҕар өлөн, холкуос ыарахан үлэтигэр кыра оҕо сааһыттан эриллбитэ. Ол сылдьан, дьахталлар бэйэ – бэйэлэрин хаадьылаһан ыллыыр ырыаларын, туойсууларын истэ сэргиир, үтүктэр бэйэтэ айан, дьону туойан – хоһуйан ыллыыра.

Д. П. Иванова 1995 сыллаахха алта уон алта сааһыгар ыалдьан өлбүтэ. Ол онтон биир туойуутун кыһа, Харбалаах орто оскуолатын учуутала төрүт культуратын учуутала Тамара Даниловна Кысылбаикова суруйан илдьэ сылдьарыттан ыллыбыт:

Уой, доҕоор, уой доҕоор,
Уолуктааҕа сүрэҕим
Уолуйжаҕын доҕоор,
Тутуллубут кулуннуу
Толугуруу мөбүстэ
Хайҕахтааҕый сүрэҕим
Хаайыллыбыт кулуннуу
Халыгыры мөбүстэ
Хара бараах бэйэҕин,
Харахтаахый хаастаргын,
Харахалыыр баттаккын,
Хааман иһэр унуоххун
Хаартыскалаан ыламмын
Харакалыыр дьааһыгым
Ханастыыра муннугар
Хатаан сылдьан көрдөрбүн!

Уостардаахай тиистэргин,
Оноһуулаах баттаххын,
Уһун дьылыгыр унуоххун
Уруһуйдаан ыламмын
Улаханныыр дьааһыгым
Унгалыыра муннугар
Уура сылдьан көрдөрбүн!
Уһун куйаас күннэрбэр
Обуйуктуур уоскуттан
Уураабытым буоллунууй
Утатаахтыам этэ дуо?
Сыдьаайдыыра сырайгыттан
Сылайбытым буоллунууй,
Сыралҕаннаах куйааска
Сылайаахтыам этэ дуо?
Бараахайдыыр суолларгар
Манган биэкэ буоламмын
Манчаарылаан сии туруом,
Кэлээкэйдиир суолларгар
Кэрэ биэкэ буоламмын
Кистии турар буолуоҕум!
Хонон ааһар сирдэргэр
Хонгор хааһа буоламмын
Хонсон ааһар буолуоҕум,
Тохтоон ааһар сирдэргэр
Туруйа көтөр буоламмын
Туруктуур буолуоҕум!
Умнуом суоҕа букатын,
Умнуом суоҕа эйигин,
Өлөр – сүтэр да күммэр

Өйдүөм – саныам эйигин.

Исийээнэп тангара
Ирдээбэтэҕэ да буоллар
Иһириктээх ойуурум
Ирбээһинэ биллэҕэ,
Сэмэнэптиир тангарам
Силбээбэтэҕэ да буоллар
Сибэккилээх ойуурум
Силбээһинэ биллэҕэ,
Бокуруоптуур тангарам
Булларбатаҕа да буоллар,
Мутукчалаах ойуурум
Булларыыта билиэҕэ,
Хаһынаайап тангара
Харайбатаҕа да буоллар,
Хатырыктаах ойуурум
Харайыыта билиэҕэ,
Исийээнэп тангара
Иэйиэхситтээх ийэкэм
Иэйбэтэҕэ да буоллар,
Иһиттэрдээх астарым
Иэйиикэтэ билиэҕэ,
Аанһаллаахай тангарам,
Айыһыттах аҕаккам
Айбатаҕа да буоллар,
Арбайдаахай ойуурум
Анабыла билиэҕэ
Тохсунһулуур ыйдарым,
Ньукуолалыыр тангарам
Туттарбатаҕа да буоллар

Тускулуктаах ойуурум
Туттарыыта билиэбэ,
Хотун буолар айыыһыт
Холбооботоҕо да буоллар,
Хобордоохтоох алаадым
Холбооһуна билиэбэ!

Кысылбаикова Тамара Даниловна

Билинни көлүөнэ дьонтон фольклору сэргээччи, сэнээрээччи, уһуйааччы Дария Прокопьевна кыһа, Харбалаах орто оскуолатын төрүт культуратын учуутала Тамара Даниловна Кысылбаикова дьиэ кэргэнинээн төрөөбүт норуоттарын ырыаларын, тойуктарын умсугуйан туран үөрэтэллэр, толороллор.

Кыыстара Марина аҕатын Илья Гаврильевичи кытта хомуска араас сахалыы матыһтара киһи эрэ кэрэхсиэн курдук толороллор. Ону таһынан, Марина тойуктуур, чабырҕахтыыр, оһуокай тылын таһаарар, олонхоҕо кыттар.

Тамара Даниловна оскуола олоҕор биир улахан миэстэни ылар. Ол курдук, 1991 сылтан оскуолаҕа «кут - сүр» бөлөбү тэринэн араас хайысхалаах үлэ барар. Бөлөх улахан ситиһиитинэн 1994 сыллаахха улуус үрдүнэн ытыллыбыт «Кылыһах» конкурса I миэстэни ылан кэлбиттэрэ буолар.

Тамара Даниловна кыһа Мариналыын толорор репертуардарыттан сүһүөхтээх ырыалар:

Сиппиэ – сиппиэ

Дьэһиэй, Дьэһиэй эбэкэм

Сиппиэ – сиппиэ

Дьэнкир ыраас уутуттан,

Сиппиэ – сиппиэ
Сизеркилээнэ күөлүттэн
Сиппиэ – сиппиэ
Хара саарба атыыра
Сиппиэ – сиппиэ
Халын хара тыатыгар
Сиппиэ – сиппиэ
Саһан, саараан олорбутун
Ха – ха харалаампый
Ха – ха хотойупун
Ха – ха харсар хаастаах
Ха – ха хара харах
Ха – ха хаарыаннаахпын
Ха – ха куоттардахпын

* * *

Иэгэйи – киэгэйи киэгэйикпиэн
Толлоборхоон уостаахпын
Иэгэйи – киэгэйи киэгэйикпиэн
Сага саары тангастаахпын
Иэгэйи – киэгэйи киэгэйикпиэн
Куһаат солко курдаахпын
Иэгэйи – киэгэйи киэгэйикпиэн
Отут сааспар көрсүөбүм.

* * *

Сааскы күнүм тахсыыта диэ,
Сардананан оонньуута диэ,
Уолан киһим харабын диэ,
Таптыы көрдүм кыргыттар диэ,

Толугуруур сүрэхпин диэ,
Уоскутарым биллибэт диэ.

Харбалаах нэһилиэгэр оскуола иһинэн үлэлиир Кысылбаикова Т. Д.
Тэрийбит “Кут - сүр” бөлөбүн кыыма кутаа буолан кытыастан үүнэр
көлүөнэбэ норуот фольклоругар тапталы инэриэбэр эрэниэбин.

**Харбалаах нэһилиэгин иччилээх сирдэрэ,
Удаҕаннара уонна ойууннара**

Саха государственной педагогической Академията

Н.Г. Чернышевской аатынан

Бүлүүтээби педагогической колледж

Саха тылын уонна литературатын кафедратын

Саха салаатын II кууруһун

устудьуона Колтовская Туяаара

курсовой үлэтэ. 2007 с.

Үөгүлүүр дьииэ

Күһүн сонуохтаах бурдугу кылаатгааһын кэмэ этэ. Биһиэхэ хоно
сылдыар Уоһук оҕонньор ыһык ылына дьииэлиир буолбута. Уоһук лэпшэбэр
унуохтаах, кытархай хааннаах, аҕыйах сангалаах, сымнаҕас наҕыл көрүҥнээбэ.
Бараары туран алтан чаанньыктан уу сүүрдэн испитэ уонна дьииэтигэр
Чөҥөрөлөөбүтэ.

Киэһээ лаппа харанарбытын кэннэ арай Уоһукпут бу лэкээрис гына
түстэ.

-Хайа, Уоһук, тоҕо төҥүҥнүн?

-Ээ суох бэйэм.

Миигин кытта кэпсэтии онон бүппүтэ. Дьибитин кытта тэннэ хотонго ийэм ынах ыыра, ынабын киллэрэрэ-таһаарара иһиллэрэ.

Ийэм Уолга эмээхсин хотонтон тахсан үүтүн дьаһыа сылдьан:

-Улһук дьибэр барбатын дуу, хайдах дуу?

-Ээ суох барбатым, чуолкайа аараттан төнүннүм.

-Тоҕо?

Уолһук санарбата.

Көмүлүөк оһоххо ийэм кураанах маһы эбэн биэрдэ, туруорбах дьибэ иһэ сырдыы түстэ. Чайдыы олорон Уолһук тоҕо төннүбүтүн кэпсээтэ.

-Хойутаатым дии санааммын быһа суолунан-Балабан көлүйэннэн барбытым. Былыр Хараарбахтар олобут дьибэлэрин таһыгар тийэн эрдэпинэ илэ бааччы киһи үөгүлээн барбыта. Иччитэх дьибэттэн итиччэ айыылаах улахан үөгүттэн, атабым сири билбэт буолла, төттөрү ыстанным, эмиэ хаһыы иһиллэр. Ыллык суол силиһин билбэккэ ити Мунду күөл аартыгар кэлэн баран эрэ атабым сири билэр буолла.

-Били... Дьөгүөрү... бандьыыттар сордоон өлөрөн тураллар, киһи үөгүтэ маска инмит үһү. Үөр буоллаҕа ол, - диэн ийэм дэлэйдик сэнээрэн киһи буолла. Онтон мин куттанан ийэбэр сыста түстүм.

-Бэтэрээни суолунан тоҕо барбатаххыный?

-Ээ, онтон быһалаабыта буоллабым.

Кэлин үөгүлүүр мастаах дьибэни көтүрүөхпүн баҕарарым да, куттанарым баһыара. Арай биирдэ от кээһитигэр оҕус сиэтэ бара сылдыбытым, дьон сэргэ буоланнар сибиэн туһунан өйдөбүлүм куттанарым көтөн хаалбыта. Үс иччилээх дьибэлэр бааллара, онтон хайатын чуолкайын билбэтэбим киһи хооньугар хонон тугу да билбэтэбим, куттаматабым. Хойут ол үөгүлүүр мастаах дьибэни Эгэнтэй Дьөгүөрэп дэриэбинэҕэ көһөрөн киллэрбитэ. Оччолорго кэпсииллэринэн үөгүлүүр маһын ылан кэбиспитэ үһү.

Ыллыыр мастар

Харыйалаахха алаас халдыайытыгар оччуттар атынан от мустараччылар, трахтарынан от кээһээччилэр көһөн тирилээн кэллилэр. Сорох оччуттар ампаардарыы тутулубут кураанах турар ыскылаакка түһүүлэнниллэр ыскылаат кэннигэр ойуур сабатыгар сылгы, ынах-сүөһүнү суоттуур хас да дал баар. Тэлгэһэбэ уот оттунан күүдэпчилэттиллэр. Уу баһан күөс уонна чэй өрүттүлэр. Күлсүү-салсыы, кэпсэтии-ньамалаһыы бөбөтө. Икки Болуодьалар байааннаахтар сорохтор волейбол оонньуулар, ырыа-тойук дьизэрэйн олорор. Ол икки ардыгар, күөс-ас ситэ буһа илигинэ чуумпу ардах түһэн сыбыгыратта. Сарсын кээһии, мунньуу буолар дуу, буолбат дуу диэн кэпсэтии үксээтэ. Уолаттар үөрбүттүү дьалаата суох баянынан дуоһуһуоллатан ырыа ыллаатылар. Отуу уотун тула мустан күлүстүлэр-салыстылар. Уолартааттан ордук Ханнабай Болуодья санато мородуу кус санатын курдук лэбигирээн олорор.

Арай ол олордохторуна, дал улабытынаабы бодон тииттэртэн баян тыаһа куугунаан ырыа тыаһа линкинээн барда.

-Уолаттар,.. истин эрэ - Ханнабай уонна Чөмөөт Болуодьалар үөмэхсистилэр.

-Оболоор ойуур иһигэр баянынан ким эрэ оонньуур ээ быһыыта, - диэн Бөгдө Коля быһаарда. Онуоха Кыбдык:

-Итиччэ хара ойуурга ким тахсан оонньуу олоруой?! оргуйун эрэ диэтэ.

-Уолаттар ыанньыксыкктарга бара сылдыахха, үүт ыла, энин, Ахталба сиэнэ көк кэм буолла. Иккиэ буолан фермаба барбыттар уонна туох буолбутун кэпсээбиттэр, онуоха кырдыбас Мааппа мээхсин «далай акаарылар кырыы сиргэ кэлэн айдаан бөбөнү түһэрэбит, өтөх иччитин уһугуннардаххыт, манньык сиргэ айдаарыллыбат бабайыта». Диэн мөхпүтүн Сиэннэ кэпсээтэ.

Уолаттар уку-суку буоллулар, өрөһөлөммүттэрэ мөлтөөтө. Күһүннү киэһэ харангаран барда. Сорох билэсипиэдинэн, сорох сыбыдах ат үөһэ түһэн «киинэ көрө сабыллар диэн ааттаан дэриэбинэбэ бардылар. Ампаарга Кыбдыу, Бөгдө уонна Хоһоно хоно хааллылар.

Уолаттар дэриэбинэбэ барбыттары кэннэ сылгы далын улабатыгар «Дьокуускайдаабы бириэмэ 9 ч. 10 мун.» диэн дьахтар чуолкай куолаһынан эттэ.

Кимнээх эрэ дьээбэлээн ойуурга араадьыйаны ыйаабытгар быһылаах, - диэн Бөгдө чөм-чөм үктээ далын кэтэбэр барда.

Кэри тыаба балай да буолла тугу да булбакка кэллэ.

-Дьикти бабайы...- сөхтө абай.

Уолаттар куттаныах санаалара кэлэр, ол эрэри улэбэ сылайа сылдьар дьон сотору хоонньоспутунан утуйан хааллылар.

Сарсыарда күн үөһэ тэйиитэ уһуктубутгара, чыычаах ырыатынан алаас иһэ туолбута.

Аанньалым эбитэ дуу...

Алааһы тула төбөлөөх, аар кырдыаҕас мастар тулалаабыттар. Балаҕан көлүйэ хоту баһынан үрдүк кырдаллаах, уолбата хомус отунан үүммүт, былыргы кыра-кыра бааһыналар оһон ходуһа буолбуттар. Ардахтаах дьылга үс, кураанна биир ботуйа от турааччы. Томторго хас да былыргы киһи унуоҕа иннэһэн тураллар. Холкуостаахтар оттуур кэмнэригэр сыл аайы Балаҕан көлүйэни хаһан да тумнубаттар.

Арай биирдэ атырдыах ыйын ортотугар Баланҕан көлүйэбэ от кээһэ кэлбишпит. Григорий Ильич кыдамаһытынан, мин от тийээччинэн. Мин оччолорго сүүрбэ үс саастаабым, оттон Григорий Ильич миигиттэн лаппа аба саастаба, сэри кыттыылааба, элбэх бааһы ылбыт чэрдээбэ.

Куйаас бабайы күн күнүс икки омурҕан икки ардыгар итииргээн сынньаммыпыт. Биир улахан бугул икки өтүгэр олорунан кэбиспишпит. Бугул күлүк өтүгэр, сыыр үөһэ турар киһи унуоҕун утары олоробун. Көрдөхпүнэ, утары турар киһи унуоҕуттан манган ырбаахылаах, дьаһамматах хара баттахтаах, хара саары этэрбэстээх (сирэйин маннык диэн өйдөөбөспүн) дьахтар аа - дьуо устан кэллэ:

-Миисэ, эн дьэ эрэйдэнэр буоллун - диэтэ уонна туох да диэм икки ардыгар сүтэн хаалла. Соһуйбутум, ол гынан баран куттамматабым, ойон

туран Киргизэлэйгэ кэлбитим, сонно тута тугу да кэпсээбэтэбим, тугу бабар тута кэпсиир үчүгэйэ суох диэни билэрим, салгыы үлэлии барбыппыт. Дьолго, ол күн кээһиибитин бүтэрбиппит, атын алааска көспүппүт. онно олорон туоҕу көрбүппүн Киргизэлэйгэ кэпсээбитим. Тойонното сатаабыппын Киргизэлэй «Чэ, билбэтим» диэбитэ.

Ити түбэлтэ уон сэттэ сыл аасытын кэннэ эдьийим Лиза соҕотох кыһа Морууса, киһи буолан, үлэни-хамнаһы ортотугар сылдьан эмискэ кэлэн түстэ да өлбүтэ. Моруусаны көмпүт күммүтүгэр Григорий Ильич соҕотох уол оҕото эмиэ кэлэн түстэ да өлбүтэ. Ытаһыы, харах уута кэмнээх буолуо дуо?! Киргизэлэй уола Гриша өлбүтэ түөрт уон хоммутун кэннэ: «Миисэ, эн били Балаҕан көлүөҕэ көрбүт дьахтарын этиитин тоҕо эрэ санаатым, өлүү суола биһиги үрдүбүтүнэн аастабын көр эрэ» диэн тойоннообута.

Балтым өлбүтүн аҕыйах ый аасытын кэннэ, түһээтэхпинэ: манан ырбаахы кэтэн олороро, кини тыыннааҕар манан таһаһы таһныбатаҕа. Ол олорон этэр: «Мин үөһээ дойуга Туобуйаҕа олоробун, убаай, эн мин кэлэрбин Наһаа күүтүмэ!» диэн көрдөспүтэ. Мин билэбин: орто дойдуга төрөөн айыыга-хараҕа киирбэккэ, ыраас суобастаах киһи төрөөн төннүбүтэ, онон үөһээ ырайга олороро чуолкай дии саныбын.

Аанһалым эбитэ дуу., этэн кэбиспит этиитин биэс уон сыл устата умнубаппын. Кырдык да, үстэ оөлө сыстым, аҕыс сыл устата харах уута аргыстаах олоҕу олорон аастым оттон Дьылҕа хаан хайдах быһа этэн турара буолуой?

Тоҕус чүмэчи

Хортуоппуй хостоһунугар куораттан массынанан устудьуоннар кэлэн кутулла түстүлэр. Чуумпуран турбут алаас биирдэ көрдөөх кэпсээннэринэн күөдьүйэ түспүтэ, эдэр, саамай үгэнигэр сылдьар уолаттар, кыргыттар тыыннаах сибэккини санаталлар.

Обуруот биригэдьиирэ балаакката суох устудьуоннары отчуттар кэлэ-бара хонор былыргы өтөхтөрүгэр олохтоото. Балаҕан дьизэ иһэ, тула нара

оронноох, үрдүк муоста мэхэйдээн наара орон анна көстүбэт, соруйан өнгөйөн көрдөххө эрэ көстүөн сөп. Күнүс хортуоппуй хостооһуна тиэриллибит сириттэн көхтөөхтүк ичигэстэммит. Куулламмыт хортуоппуй хойуутук көстөр.

Отууга ас бэлэмнээччинэн хас да киһи хаалла. Балаҕан иһигэр нуучча кыыһа Альбина уонна саха кыыһа Дааса уот оттооччу буоллулар.

Уолатгар мастаабыт мастарыттан көтөҕөн киллэрэн Дааса оһоххо симтэ. Уоту күөдүтээри Альбина саһаҕа көрдөөн ону-маны хаһыста. Наара анныттан туос курдук хачыгырас тыастаах тэрили булан Даасаҕа биэрдэ. Дааса ону хампы үктээн оһоххо укта, испиискэ уотун даҕайда уонна санаата: тугун дыктитэй, ойуулаах энин... Дабархайдаах лабаа күлүбүрэччи умайда. Балаҕан иһэ сырдыы түстэ. Тиэргэннэ оттуллубут кутааҕа хортуоппуй буһар, чэй оргуйан бидилийэр.

Үлэ кэмэ бүтэн уолаттар, кыргыттар кэпсэтии, суунуу-тарааныы, туттуу-хаптыы, сэхэргэһии бөҕөтө. Күөсчүттэр адарай остуолга аһы бэлэмнээтилэр. Уолаттар тоҕус сыа чүмэчини илин остуолга субуруччу туруоран уматтылар. Айманан, аһаан-сиэн бүттүлэр. Остуолу хомуйан хаартылаатылар, сорохтор ыаллыы балааккаларга ыалдыттыы табыстылар. Балаҕанна кыргыттар наара оронно оннуларын оностон сытардыы бэлэмнэннилэр. Уолаттар остуолга оонньоу олодохторуна, сыа чүмэчилэрэ куоҕанныы-куоҕанныы уулан, бастакыттан саҕалаан биирдии умуллан бардылар. Оҕолор бастаан өйдөөбөтүлэр, «хантан эрэ салгын кэлэр» дии санаатылар, чүмэчилэрин уматтылар. Оонньоон эрдэхтэринэ, чүмэчилэрэ баарыннытын курдук эмиэ умуллан киирэн барда.

-Тыый, эн, Сеня үрэҕин дуо?

-Мин буотах, бэйэтэ дии.

-Ээ, чэ ,хайдах, Сеня, уматалаа эрэ!

Тоҕус чүмэчини эмиэ уматаллар, оонньоуларын салгыах курдук гынан эрдэхтэринэ, бары көрөн олодохторуна, чүмэчилэрэ биир-биир умуллан барда.

-Ничего себе!

-Тыый! Тоџо бэрдэй?!

-Дора, эн таныгынан үрэбин, быһыыта, - биир уол элэкиир.

-Акаары!!!

Чуумпурдулар, оһоххо масс быраҕан дьэ иһин сырдаттылар.
Соһуйдулар. Сорохтор өссө куттаннылар.

-Чэ, оҕолоор, чуумпурун, утуйуоҕун!

Оһох уота бүтэн, биир эмит кыым күндээрэн үөһэ көтөр. Балаҕан иһэ харангаран барда.

-һуу, һуу, бу тугуй? Ганя, Ганя! Суоруны тоџо тардаҕын?
Тардымарый?! —Дааса мөхсүмэхтиир. Кини атаҕар сытар Альбина Дааса санатыттан уһуктар. Ганя эмиэ уһуктан:

-Мин буолбатах ээ.

Сеня уһуктан:

-Ол иһин даа, Ганя Даасаҕа чугастаспыт, диэн эликтии сытта.

-Суох. Мин буолбатах, мин буолбатах.

Чуумпурдулар. Дааса түн-тан баран утуйан эрдэбинэ. Суорҕана наара орон диэки тардыллар, санаатыгар Дааса суорҕанын тутта сатыыр да, суорҕана бара турар. Соһуйда куттаныах санаата кэллэ, харанаҕа тугу да көрбөт. Чугас сытар киһини Ганяны ынырар, көрдөһөр икки ардыгар:

-Ганя эн тардаҕын, хайыыгын дуу, бүт-бүт!!!

-Хайдах буолбут кыһый!

Эмиэ чуумпуран угуйдулар. Онтон эмискэ Дааса хаһыыта бөҕөтө буолла: «Бу тугуй? наара наара аннын диэки». Унуоҕа-арҕаһа босхо барбыт бабыгырыыр. Оҕолор бары соһуйдулар, арыый «бөҕө сүрэхтээх» киһи Иевлев туран уот отунна, балаҕан иһэ сырдаата.

-Ганя, тур эрэ, били Испирдиэн оҕонньорго баран көрдөһүөххэ эрэ, кэлэн доҕор буоларыгар.

Дааса, Альбина куустуһан олордулар. Альбина Даасаны уоскутар:

-Даша уоскуй унуоҕун наһаа хамсыыр. Спокойно, спокойно.

Атытгар эмиэ Дааса аттыгар кэлэн кэkkэлэһэн олордурлар. Харабыллара кыра үүтээннэригэр олодор, Испирдиэн кырдыаһаы Ганялаах ыгыран аҕаллылар. Туох буолбутун кэпсээбиттэр. Оҕонньор көмүлүөк оһоҕу күөдьүтэр тугу эрэ уоһун иһигэр ботугуруур, уокка ас бырабар, сыт таһаарар. Уолаттар оҕонньорго сытар сири бэлэмнииллэр.

-Эргэ өтөх санаатан таппатаххыт, айдаарыман-куттаныман. Чэ, утуйан хаалың.

Дааса этин сааһа аһыллан, тымныы ууннан саба ыстарбыт курдук тоноро, ыһытыан-хаһытыан бабарар уоһа ибигирэс... Утуйар утуйбат икки ардынан куустуспутунан хонолор.

Сарсарданы Дааса күүтэн биэрдэ. Ыалдыбыт аҕай. Массыынаны ыгыран куоракка балыыһаҕа ыппытгара. Нуучча Альбина үлэлии хаалбыта.

Хас да сыл аасытын кэннэ Сеня Иевлев кэпсииринэн Альбиналаах Дааса уот оттоору наара аннытган былыргы ойуун эмэгэтин булан күөдьүтүүгэ умашпытгар, саха кыһа Дааса улаханлык ыалдыбыт үһү диэн кэпсээбитэ. Тоҕус чүмэчи умуллубута онтон сэдиктээҕэ үһү.

Кэпсээтэ: Михаил Иванов Тэптэгиинэп.

Сонтуор уола Ньюкулай ойуун

Харбалаахха Чойтон хоту диэки табыстахха ойуур иһигэр өтөх баар. Сонтуор Күндэтэ диэн. Билигин даһаны балаһан сэмнэҕэ турар, Аҕыйах сыллааһыта бүүс-бүтүн сурахтааҕа. Дьинэ иһигэр остуол, мас орон, орон анныгар мас холбука, бөхтөөх буолара үһү. Онтон сүүрбэччэ сыллааһыта этин түһэн балаһаны ол танас ыйаммыт муннугун эрэ уот сиэн кэбиспит этэ. Дьикти буолбат дуо? Арааһа кырдыаһас «биһигини түөрэр үйэ иһэр» - диэн билтэ дуу, бэйэтэ харайбыт быһылаах. Бу өтөҕү урут аатын ааттаабаттара, ырааһынан тумналлара үһү.

Сонтуор сүрдээх хомуһуннаах ойуун үһү. Тоҕус талыы уол оҕолордоох үһү. Кини ойоһун Тоокуйуус диэн киһи иирдибит. Ис ыарыыта (тиип) турбутугар Сонтуор уола Тээлбэлээннэ ис ыарыытын кытта харсыбыт. Барыан

иннинэ үс хонукка отгор мастарын, ууларын бэлэмнээн баран, бу үс күн ким да быгар буолаайабыт - диэн сэрэтэн баран барбыт. «Мин кыайдахпына үһүс хонукпар күөх тунах - сири дойдуну саба түһүө, хоттордохпуна хара тордох тохтуо» - диэбитэ үһү. Барбыта үһүс хонугун туолуута күөх тунах түһэн барбыта. Ойоҕо обургу ааны өнгөйөн көрбүт. Инньэ гынаатын күөх тунах дьэнкэрдэр дьэҕкэрэн барбыт, хара тордох тохтон барбыт. Онтон аҕалара сыккырыыр тыына эрэ кэлэн аҕыс уолунаан өлөн хаалтар. Ол ойоҕо ааны аспатаҕа буоллар хотторуо суохтааҕа эбитэ үһү. Аанын астахтарына хайаан да хайыһан көрөр үһү, хайа да ойуун харса сылдьан, ол кэмнэ өстөөбүн тутуу былдыһар үһү. Киһиэхэ иирбит дьахтар соруйан гыннаҕа буолуо дииллэрэ. Ол соҕотобун хаалан уолун кытта Тоокуйууска кэлэн ыал буолан олорбут. Ол уолун Ньюкулайы - Омукча диэн ааттыыллара. Кини ыал буолбатаҕа, кырдьар сааһыгар өлбүтэ.

Саһыл ойуун эбэтэр Күөкэтэр Миитэрэй

Мин оҕо сааһым Тонгуулаах эбэтигэр ааспыта. Оччотообуга истибит сэһэннэрбиттэн кылгастык.

Күөкэтэр ойуун биир аата ойуун Саһыл ойуун сүрэхтэммит аата Миитэрэй. Күөкэтэр бааһынайдыны, улахан унуохтаах, аҕыйах саналаах, 40-тан эрэ тахсыбыт киһи эбитэ үһү. Тонгуулаахха Моччой алааһыгар эмээхсининээн олорбуттар. Биирдэ кыһын Күөкэтэр өтөх ыалыгар хаарты оонньоулларын көрө барбыт. Оонньооччулартан биирдэстэрэ Күөкэтэри хаадьылаабыт «Дьэ, ойуун дииллэр дии, көрдөр эрэ абааһыгын. Бары барыта ойуун буолан» - диэбит. Ол түүн Күөкэтэр дьэтигэр кыһыран аҕай кэлбит. Кэлээт эмээхсинигэр «Ааны олуй! Киһи кэлэн тонсуй - даҕына аһаайабын, астаххына бэйэҕиттэн хоргутуар» - диэбит. Күөкэтэр уна диэки оронугар баран сыппыт уонна чабычах аҕалтарбыт. Дьэ уонна мэнэрийэн, кутуран, үөһээ саната үөһээ, аллараа саната аллара буола сыппыт. Инньэ гына-гына эмээхсинэ иһиттэбинэ хотуолуур үһү. Сотору буолан баран киһи атабын тыһа сүүрэн хоочугураан кэлэн ааны тардылаабыт, тонсуйбут: «Аанытын аһын!

Өрөһүйүн!» - диэн ыгылыбыт куолас хаһытаабыт. Күөкэтэр «Хотуой аһыма! Аһыан да, бэйэбин сиэм!» - диэн хаһытаабыт. Атах тыаһа төттөрү сүүрбүт. Миитэрэй сангата син-биир намыраабатах. Өр-өтөр буолбатах били атах тыаһа эмиэ сүүрэн кэлбит. «Дьон баар буоллаххытына өрүһүйүн» - дии-дии ааны тонсуйан либигирэппит. Эмээхсин тоҕо аһыай! Атах тыаһа сарсыарданан эмиэ кэлэ сылдыбыт. Бу сырыыга олох мөлтөөбүт киһи сангата: «өрүһүйүн, ааннытын аһын даа,» - диэбитэ үһү. Күөкэтэр кутура-кутура хотуолуура уурайан, дьэ утуйбут. Сарсыарда эмээхсин туран оҕонньор хотуолаабыт чабычабын ылан, күрдүккэ тохпут. Онто бүтүннүү өһөх хаан уонна баттах үһү. Ол күн Миитэрэй тэбэн көрбөккө утуйбут. Күнүс Өтөхтөн биир дьахтар кэлэн сибигинэйэн: «Били бөлүүн Күөкэтэрдийин бочооттоспут киһи дьиэтигэр баран иһэн өлөн хаалбытын булбуттар үһү,» - диэн кэпсээбит.

Күөкэтэр бэрт хомуһуннаах ойуун эбитэ үһү, дьон харабын баайар кыахтаах, дэлэҕэ төбөтүн туура соттон кэбиһэн баран сэбиргэнэҕэ ууруо дуо.

Дьон кэпсииринэн Күөкэтэр бэйэтин-бэйэтэ дьаһайтарбыт курдук үһү. Хайа эрэ киһиэхэ «Хайа эрэ сиргэ түөһүгэр үс күннээх саһыл баар,» - диэн ыйан ыттан, бэйэтэ саһыл буолан кубулунан өлөттөрбитэ үһү.

Миитэрэй өлөөрү сытан Обуойу ыныттарбыт, кэлэн сээкэйи кэпсэттин диэн. Ол иһин Обуой хантан эрэ сааланан иһэн таарыйаары баран испит. Арай иннигэр хара улар түһэ-түһэ көтөр. Обуой саатын сомуогун түһэрэн баран ытаары гына-гына, тоҕо эрэ саараан ыппатах. Күөкэтэр дьиэтин таһыгар кэлээт били улар сүтэн хаалбыт. Дьиэҕэ киирбитигэр Миитэрэй: «Ол иһин да, оҕом ыппата, хайыыр эбит диэн соруйан дьээбэлээтим,» - диэбитэ үһү.

Өлөрүгэр дьонун-сэргэтин барыларын ыныттаран кэриэһин эппитэ үһү. «Улахханнык наадыйдактарына, бэрт тыллаах-өстөөх киһигитин үс салаалаах эриэнни кыһыллыбыт кыһыл талахтаах унуохпар ыттан кыһалбабытын эттэрээрин, баҕар тугу эрэ туһалыам» - диэбитэ үһү. Өлбүтэ хас да сыл буолтун кэннэ, унуоҕар Моччой алааһыгар биирдэ бара сылдыбытгар. Кини обургу өлбүтүн кэннэ унуоҕун ыраабынан тумнан ааһаллара, аатын аатгаабатгара. Ол улахан сут, кураан сайын бары бара сылдыбыттар. Хаар

өтөбөр мустан кырдыаҕастар сүбэлэспиттэр. Уот кураан уута тардан дьон бөбө хоргуйбутгар сүөһү-ас быстан барбыт. Ыксаан ол «офонньорбутугар» барыабын дэспиттэр. Ытар киһилэринэн Томскай Уйбааны-Мутуктаагы талбытгар. Бу сүрдээх уус киһи эбитэ үһү. Алта кырыылаах уостаах саа онороро үһү. Сүрдээх ырыалаах-тойуктаах үһү. Инньэ гынан сорохтор аара хаалтар. Мутуктаах Уйбаан тийэн Күөкэтэр ойуун унуоҕун миинэн олорон талабынан таһыйа-таһыйа көрдөспүт: «Быһаа, абыраа. Алдьархай ааннаата, иэдээн ингэйдэ, Сут кураан түстэ көмөлөс, көрдөһөн-ааттаһан эрэбит» - диэн. Арай туох эрэ түөскэ тибиллиннэрдэ да Мутуктаах Уйбаан сиргэ кэлэн түһэн дөйөн хаалбыт. Били аара хаалбыт дьон ону көрөөт куоппуггар. Дөйөн сытааччы өйдөнөн эмиэ атаһа биллэрбит.

Иинньэ гынан эбэҕэ кириилэригэр арай, уот куйаас күн хара былыт өрө сүүрэн тахсыбыт да, этиҕ этэн ньирилэппит, чабылҕан чабылһыйбыт. Хаар өтөбөр тийиилэригэр, дьэ ардах бөбө ыаҕастаах ууннан куппат дуо? Ол ардах Ампаардаагынан Мочой алааһынан, Таай күөлүнэн, Асхараннан, Тонуулаах эбэтинэн Бэрэннэн түспүтэ үһү. Сир дойду бүтүннүү ууннан көрүөх бэтэрээ өттүгэр ууннан килэйэ түспүт. Онтон туох да буолбатаһын курдук күн эмиэ чабылһыйа түспүт. Тэптэгиингэ ханан да таарыйбатаҕа үһү. Ол дьыл Тэптэгиингэ киһи-сүөһү бөбө хоргуйан өлбүттэрэ үһү. Ол Тэптэгиингэ биир ойуун баар үһү,.Ону кытта Миитэрэй атааннаҕа үһү. Ол иһин көмөлөмпөтөҕө буолуо дииллэр. Сорох дьон көрдөбүнэ, ол ардах түһүөн иннинэ Эбэ уута үллэн тахсыбыт онтон Кымньыылааммыт Мутуктаах Уйбаан эрэйдээх баас буолан хараҕа эрэ көстө сыппыт. Олох өлөрө буолбут, онуоха биир кырдыаҕас сүбэтинэн сүөһү өлөрөн Күөкэтэр унуоҕар тийэн ааттаһан-көрдөһөн киһилэрин өрөһүйбүттэр.

Күөкэтэр Миитэрэй сыдыаннара Харбалаахха Туманнар, Обуой сиэннэрэ, Үөһээ Бүлүүгэ Обуой улахан уолун оҕолоро уонна сиэннэрэ бааллар. Обуойтартан үс эмчит киһи баар.

Бу маньы кэпсээбит Светлана Даниловна Копыленко Күөкэтэр Миитэрэй аймаҕа бу кэпсээнэ 1994 сыллааһына «Сахаада» хаһыакка бэчээттэммитэ.

Суонньа кэпсээннэрэ

Былыр биһиги үөрэнэ сырыттаһпытна билинни оҕо саада оскуола этэ. Онно өрөбүл буолла да дьуохардыыр идэлээх этибит. Син этээччилэр бааллар этилэр, үчүгэй этээччи Сутуруканов уйбаан-Чараас Уйбаан ииттибит кыыстаахтар этэ. Кини Бүлүү Хампатыттан төрүттээх этэ. Сайын от буоллабына бары эмиэ оонньуубут. Чэнкир сэриилээх оонньуурбут оччолорго сэрии буола илигэ, ону биттэнэрбит эбитэ дуу? Онно ол кыыс үнкүү этэригэр, эдьийбит Өлөксөөндүрэ түүлээх баҕайы буолааччы. Онно кини үчүгэй баҕайытык үнкүү этэ сырыттабына, дьэ үөһэттэн үтүктэн түспүт. Ол аата былыр-былыргыттан манньк диэн баар: эн буолабына үчүгэй үнкүүһүт, үчүгэй ырыаһыт, үчүгэй от охсооччу киһини абааһы батыһар диэн. Дьэ ол абааһы батыһарын биллэххинэ от охсор киһи «мин хоттум» диир үһүгүн. Түмүктүү охсобун. Аанын илин баһыгар турар буоллаһына арҕаа баһыгар таһса охсохтааххын. Оччобуна баран хаалар үһү. Иннэ диэбэтэххинэ оччоҕо ыалдыабын.

Ол кыыс Агаапшыйа диэн этэ. Ол Утуйаан кириһэ ийэтэ. Ол кыыс татгарар ыарыыннан ыалдыара. Ол курдук оттуу игин барарга аргыстаһарбын олус куттанарым. Иккиэйэбин сырыттаһына таттардабына куттанан куотан хаалыан да сөбө. Оттуу сылдьан эмиэ тиэрэ түһэн таттаран барара. Көрбөтөҕө буола-буола киниттэн тэйиччи хааман баран хаалаабын. Онтон уоскуйдабына хайдах да буолбатах курдук туран үлэлээн барааччы. Татгарар кэмигэр кини диэки чугаһаатахха өлөрөн да кэбиһиэн сеп. Тапаран дьон тутара-хабара күүстээх буолар дииллэр.

Тарбыях абааһыта

1954 сыллаахтан 1958 сыллаахха диэри Тонгуулаахха биргэдьиридээбитим. Ол сылдьан дьэ чахчы «тарбыях абааһытын» көрөн турардаахпын. Оччолорго Ат сырсарга ферма баар онно дайааркалар бааллар. Икки сирийэн ынахтарын ыллара. Ат ытарга уонна Бэрэбэ. Сайын атырдыах

ыйа этэ ары тунэтэллэригэр мин Ноттосова Анна диэн чүөчэлиин атынан бараммыт ары ырытан кэллибит.

Ол кэлэн истэхпитинэ арай Ампаардаахха, ол билигин Николаевтар оттуур сирдэрэ оччолорго сүөһү турар этэ. Учалык Уйбаан онно сүөһү көрөллөр, ол көрө сырыттактарына бургунас сүөһү тарбыях кээспитэ. Бэрэттэн арылаан баран истэхпитинэ Нуучча сириг чугаһыгар холлороонноох этэ. Онон баран истэхпитинэ били Учалыктар тарбыях кээспит бургунастара иһэр биһигиин көөрөн туораата. Ынах кэнниттэн тарбыях батыспыт, тарбыях кэнниттэн мааны баҕаы кириэстии иэньэриктээх хара туруусуктаах, манан булууһалаах оҕо иһэллэр. Ол ынах кэнниттэн. Онуоха мин: «Аана, Аана көрүүй ол ынах кэнниттэн оҕолоох ньиирэй иһэллэр дии» - диэтим. Онуоха Аанам ханна, ханна диэтэ. Мин ат үөһэ олоробун, Аанам иннибэр хааман иһэр. Мин «ол, ол» диэн баран хайыспытым оҕолоох ньиирэйим суох. Ол ынаҕым бэйэтэ эрэ Бэрбэ киирэн хаалла.

Оччолорго Егорова Натаадья ааттаах ньиирэй көрөөччү, тарбыяхтара үчүгэй буолааччылар. Дю ол үчүгэй тарбыяхтара Бэрбэ киирдилэр да «бээх» диэтилэр да тиэрэ түһэн өлөн хаалаллара.

Билигин кэлэн санаатахха били ынаҕы батыһан кэлбит «тарбыях абааһыта» ол сиир эбит. Ол сыл уонча ньиирэй өлбүтэ.

Кусаҕан сыт

Сайылык ыанньыксыттара кыстыкка көспүттэрин кэннэ. Биһиги ары собуотун үлэһиттэрэ мин уонна эдьийим Өлөксөөндүрэлиин иккиэйэбин хаалбыппыт. Киэһээ буолуута ары сыаҕар хонордуу санаммыппыт. Оһох диэки ороннорбутун бэлэмнээн утуйардыы сыттыбыт. Ыйданалаах баҕайы түүн этэ. Бастакы түүммүтүгэр Өлөксөөндүрэ утуйбата «куһаҕан сыт» биллэн ааспыт. Иккис түүммүтүгэр аны мин утуйбатым, эмиэ «куһаҕан сыты» биллим. Ол эрэн бэйэ-бэйэбитигэр биллэрбэтибит. Сарсыныгар ортоку хоско

көһөргө сананныбыт. Дьэ бу түүн тэбэн көрбөккө утуйдубут. Нөнүө күнүгэр тоҕо утуйбатахпытын быһаарыстыбыт.

Абааһы куһаан сыттаах дииллэрин онно билбиһпит.

Кэпсээтэ: Филиппова Софья Евсеевна.

Тыыл, үлэ бэтэрээнэ, 1933 с.т.

Уот туруута

Биһиги нэһилэктэн алта уонча эр бэрдэрэ Аҕа дойду сэриитигэр барбытара. Олортон сүүрбэччэтэ дойдулрыгар төгнүбүттэрэ, сорохторо эргиллибэтэхтэрэ.

Сэрии бүһүтэ 5-6 сыл кэнниттэн нэһилиэкэ уот турбут. Туох да алдьархайдаах уот дэриэбинэ чугаһыгар кэлбитэ үһү. Нэһилиэк дьоно-сэргэтэ эстэр буоллубут дии санаабытгара. Уокка сир-дойду бүтүннүү кэриэтэ былдьаммыта. Уоттан куотан нэһилиэк чугаһынан айылҕа маанылаах кыыллара сүүрэн ааһаллара.

Бу уот туруутугар үөрүнэн сылгы-сүөһү былдьаммыт. 40-н мииниллэр сылгы, олортон атыырдарга турбутунан уокка умайбыта үһү диэн кэпсииллэрэ. Кырдыаҕастар сабадалыылларынан сэрии толоонуттан эргиллибэтэх уолаттарбыт ирээттэрин ылан бардылар диэн этэллэрэ.

Кэпсээтэ: Михаил Осипович Андреев

Тыыл, үлэ бэтэрээнэ, 1930 с.т.

Бороскуо эмээхсин

2004 сыллаахха балаҕан ыйан бүтүүтэ ынах кэрдүү барбыт Бороскуо эмээхсин сүтэн турардаах. Нэһилиэк дьоно оҕолуун, улахан дьоннуун үлэни-уерэби хаалларан туран Бороскуону көрдүү барарга туруммуһпут. Сүһүтэ 10 хоммутун кэннэ Харбалаахтан 3 көстөөх Чымчаах диэн сиртэн булбуттара. Бу туһунан Бороскуону кэпсиригэр көрдөстүм:

Бу балаҕан ыйын бүтүүтэ этэ. Ынахтарым сиргэ хоммуттарын көрдүү таарыйа оппун көрүүм диэн Хачаҕалаах энгэринэн барбытым. Ылааны, сылаас

баҕайы күн этэ. Сыгыннах атаһар эрэһинэ саппыкыны кураанахтыы анньыммытым, бээһинкэлээх, чараас бэргэхэлээх дьиэбиттэн тахсыбытым.

Бардар баран ис муммут туһунан өйгө да суоҕа.

Ол баран иһэн Хачаҕалаахха ынах үүрэ сылдыар дьахтары батыспытым, ойуур саҕатыгар тийэн баран сүтэн хаалта. Бириэмэ ыраатан, халлаан харангаран барбыта. Өйбөр муннум диэн дьэ киирбитэ.

Арааһа мин саныырбынан Чымчаахха иккис күммэр тийибитим быһыылааҕа. Халлаан тымныйдар-тымныйан иһэрэ. Түспүт хаар ууллубат буолбута. Тономмун танаһым иһигэр от бөҕөнү симтибитим, атабым баллааччы иһэн хаалбыта. Суол тоҕойугар отунан-маһынан кыракий отуу оҕото туттан, онно киирэн олорбутум. Хаарга онно манна: «Мин муннум. Миигин көрдөөн А.П.», «Муммутум 10 хонно», «Верхневиллюйск Харбалаах» диэн суруйталаабытым.

Муна сылдьан чэ4кир сиэннэрбин ахтарым, испэр кинилэри таптыы, сиэммин Аанчыгы ыныра сылдыахтыырым. Аччыктаан чыычаах отонун, унуохтаах отону сиэбитим. Уулаах отон дьаат эбит. Ол муна сылдьан аттаах, ыттаах тииннии сылдыар киһини көрөөччүбүн. Муммупун булар күннэригэр суол кытыытыгар отуубар олордохпуна аттаах киһи ааһан иһэрэ.

Тукаам ханна бардын? - диэбиһпэр киһим атгыын баҕастыын соһуйан өлө сыста. Онтукайым Семенов Ксенофонт эбит. Атыгар мэниһиннэрэн Халдыайыга аҕалбыта. Бэрт кыратык аһаабытым. Уолаттар Васильев Вася-Татаар Баска уонна Ксенофонт наскы, кроссовка кэтэрипиттэрэ. Түүн утуйбатабым. Уолаттар эмиэ олорбуттара.

-Эһиги утуйун-диирим.

-Эс, аны баран хаалыан.

-Бачча дьону булан баран тоҕул барыамый.

Сарсыныгар Харбалаахха дьиэбэр кэлбитим. Далга били көрдүү барбыт ынахтарым тураллар. Мин көрдөхпүнэ ырбыт курдукгар. Сугун сылдыам дуо? Кыыспын сэмэлээбитинэн барбытым. Ынахтары ырыарбыккын диэн.

Быраатым Мэхээлэ: - Хайдах саатар ол Тонуулаахха тийэн баран дойдугун билбэтинг дуо? —диир буоллаҕа.

-Ону хантан билиэмий?!

Сүүрбэ сааспар арахпытым дии? Тонуулаахтан. Сааһым ыраатта дии. Алта уон сыл ааста буолбат дуо?

Бороскуо муна сылдьан батыспыт дьахталлара былыр-былыргыттан киһи хараҕын баайан көстөллөрө үһү диэн нэһилиэк кырдыаҕастара кэпсииллэр.

Ити курдук Бороскуо олоххо тардыһытын күүһүн! илэнсэ өйүн сүтэрбэккэ өссө хаарга суруйан, отуу оҕотун оностон, итиччэлээх тымныыга, дьон бары «тыыннаахтыы төннүбэт буолла» диэбитин кэннэ Бороскуо «чон» курдук киһи эргилиннэбэ.

Кэпсээтэ: Андреева Парасковия Осиповна

Тыыл, үлэ бэтэрээнэ

Ойууннар, удаҕаннар

Ойууннар тустарынан араас өйдөбүллэр бааллар. Киһи ньиэрбэтэ, доруобуйата киһиэхэ барытыгар тэнэ суох, ити айылҕа сокуона быһылаах. Ити тэнэ суох быһыыны ойууннар, удаҕаннар билэллэр. Онон тыл күүһүнэн ылыннаран, итэбэтэн эмтииллэрэ. Былыргы эмтээһин ньымаларын, айылҕа кистэлэнин билбэккэ эрэ сымыйа да, кырдык диир кыах суох. Үөрэх, билии сайда илигинэ, айылҕаны сэрэйэн көрүүнэн олорор эрдэххэ, айылҕаттан айдарыылаах дьоннору уонна ону үөрэтээччилэри дьоннор итэбэйэллэрэ уонна сүгүрүйэллэрэ. Ыарыһах киһи итэбэлин туһанааччылар нэһилиэк аайы бааллар. Сэһэн быһыытынан дьиннээх куттаах-сүрдээх ойууннар сиргэ-уокка үс сүүс сыл дьайалларын кэпсииллэр уонна эт-хаан ситиминэн удьуордуулар.

Советскай былаас кэмигэр атеизм күүскэ пропогандаланара, төрүт уратылаах кэп-дьэбир итэбэл государство интэриэһин утарар күүстээбэ, чуолаан медицинаны мэхэйдирэ, ол гынан баран дьон бытовоей итэбэлин ким да ылан бырахпатаҕа.

Үөскээбит алааспар Огуодай ойуун баарын туһунан 4-5 саастаах эрдэспинэ ньохчоҕор систээх, тайахтаах Дардасов Испирдиэн оҕонньортон истибитим. «Бу алаастан эбэтэр үс сыл иһинэн киһи өлөөрү гыннабына Огуодай ойуун ддүнүрүн тыаһа бу муостаҕа диэри ньиргийээччи», - диэн баран дыэ ортотугар биир муостаны ыйааччы, оччоҕо куттанарым уонна хаһан баҕарар дүнүр тыаһын иһиллирим, ол гынан баран баччаангы диэри истэ иликпин.

«Аһаҕас» харахтаах киһи диэн эмиэ баар, ол эмиэ доруобуйатыттан тутулуктааҕа чуолкай. Эдьийим Лиисэ хайа эрэ кэмнэ «көрөр» идэлээбэ. Биирдэ Огуодай ойуун көмүллэ сытар тумулуттан кур сылгы төбөтүн унуоҕа төкүнүйэн күөлгэ киирэн тахсара, ону «уулаан» тахсар дииллэрэ уонна бу алаастан киһи өлөр диэн түмүктүүлэрэ. Кэлин сылыктаатахха көрбүт киһиэхэ бэйэтигэр сыһыаннаах курдук тахсар. Огуодай ойуун кур сылгы төбөтүн унуоҕа буолан кубулуйан киирэн бу ырыынак кэмигэр эмиэ көрбүттэр. Ойуун эмэгэтэ итинник «хаама» сылдыарын «аһаҕас» харахтаах дьон «көрөллөр».

Мээнэ кэпсэммэт, ахтыллыбат Миитэрэй «оҕонньор» - ойуун туһунан сэрэнэн кэпсэтэллэрин истээччибин. Кини быраатты Федоровтар, Дмитриевтэр олохсуйбут Мойтон Алааһыгар көмүллэ сытар үһү. Колхозтар тэриллиттэрин кэннэ сана сирин оноруу саҕаламмыта. Онно Миитэрэй көмүллэ сытар сирин тыыппатахтара.

Хаар уола диэн киһи Миитэрэйи батыһа сылдьан кыыран, кутуран көрдөр диэн элэктээбитэ. Буолбатаһын иһин кыһыптыт «сымыйаннан ойуумсуйар эбиккин» диэбит. «Кэлин хомойо сылдыаайаһын! Балаҕаммар барыах, көрдөрүөм» диэбит. Түннүгүн-үөлэһин бүөлэнэн баран, баттаһын ыспыт, экирээбит, туос ыаһыйаҕа өбүйбүт. Хаар уола көрдөбүнэ өһөх хаан халанныы сылдыара, онтон киһитэ өр-өтөр буолбатах, өһөх хаанынан хотуолаан баран өлбүт. Онтон ыла дьон кэпсииллэрэ үһү «сиэмэх ойууну мээнэ тыытыллыбат». Хаар аһатын ууһа төрүүр төрүөбэ төннөн барбыта дииллэр.

Миитэрэй мэлдэи манган аттааба үһү, Силээнгэ, Ыйыласка атын миинэн эргийэрэ. Олобун бүтэник күннэригэр «аппын өлөрөн төбөтүн, сүрэбин, быарын үрдүбэр бырабаарын, тириитинэн сабаарын!» диэн кэриэһин эппитэ үһү.

Аймахтарынан киһи өлөөрү гыннабына унуобун хоту диэюд хонкуйар үһү диэн билээччилэр кэпсииллэр.

Бурдук бааһынатын солоору өрт уотун ыыта сылдыбыттар. Уот маһы, ланханы хара хоруонан көрдөрбүт. Миитэрэй ойуун сытар сириҥ маһа умайбатах. Өрдөөбүтэ өлбүт киһи гипноһа дьайдаба, ити 60-ча сыллаабыта этэ.

Былыргыга төннүү системата үөскээбитин кээнэ Сутаакы Бааһынай Алааска сылгы аһатан кыстаабыта. Ол сырыттабына масчыт нууччалар Сутаакы Бааһынайтан ыйышпыттар: «Бу суол хайа өттүгэр саһаа охсуохпутун сөбүй?» Онуоха Сутаакы толкуйдуу барбакка суол илин өттүн ыйбыт, нууччалар онно мастаабыттар.

Күнүскү үлэттэн сылайан Сутаакы Бааһынай балаҕаныгар нуктаабыт. Илэ дуу, түһээн дуу халҕан аана тэлиллэ түспүт, хабыдахтаах киһи көтөн түһэн «Уолум Бааһынай маладьыас» диэт киирбитин курдук сүппүт. Сутаакы «Туох дыктитин түһээтим дуу, илэ дуу?» диэн дыктиргээбит. Өйүгэр манна чугас сытар Миитэрэй көтөн түспүтэ. «Туохха махтаннабай» санаа көтөн киирдэ. Онтон өйүгэр нууччалары Миитэрэй сытар ойууругар ыйбакка атын сиргэ атаарбытыгар махтамыт. Онон улахан гипнозтаах дьоннор өс сүүс сыл дьайылларын идея буолбатах, айылҕа күүһүн туһатыгар итэбэйиллэр.

Кэпсээтэ: Михаил Евсеевич Иванов-Токур Миисэ.

Отоһут Өрүүнэ

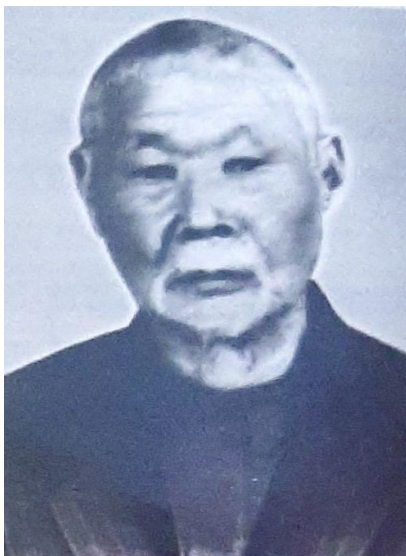
Медицинэ тарҕана илигинэ сэрии иннинэ айылҕаттан мындыр идэни булуммут эбэтэр кыһалҕаттан аһыыр, таннар туһугар отоһут идэни ылыналлара. Төрүүр дьахтарга оҕо «көтөбүүтэ», түөн ууруута, төбөнү хааннааһын, илбийи уо.д.а. ньыманан ыалдьар киһиэхэ көмөлөһөллөрө,

сахалыы кэп-дьэбэр ньыманан «эмтииллэрэ». Отоһут Өрүүнэ итинник ньыманан үлэлээн манньатын чэй, табаах, курупчаакы бурдук, арсыын табаар-киһиэхэ туох баарынан ылара. Былыргы ыалга алаады күндү, тангараҕа эрэ аһанар ас этэ. Отоһут Өрүүнэ манньатыш ылбыт кэмигэр киһиэхэ аайы алаадылыыра.

Манньык гынан эбэбит Отоһут Өрүүнэ дьону абыраабыта да, бэйэтэ да абыраммыта.

Кэпсээтэ: Отоһут Өрүүнэ сиэнэ Герой ийэ Федорова Людмила Петровна.

Иванов Николай Иванович – Хараарбах кэпсээннэрэ

«Биһиги нэһилиэккэ Хараарбах Ньюкулай (Иванов Николай Иванович) диэн киһи баара. Ол киһи остуоруйаһыттынан, кэпсээннэтинэн, араас номоҕу билэринэн нэһилиэгэр тгнэхэр киһи суоҕа. Кини өссө Золотарев Николай Гаврильевич-Николай Якутскай «Төлкө» диэн романын сурун идеятын биэрбит курдук сэхэргиирэ. Бүлүү улууһугар Харатаайап кулуба отутугар диэри кэргэннэммэтэх кыһа (ыйыттарар уолаттары барытын сиритэлээн ытар эбит) эмискэ сай ортото сүтэн баран, устунан үөр буолан хаалбытын туһунан номоҕу истэн баран бу роман суруллубутун уонна манньатыгар биэс солкуобайы суруйааччыттан ылбытын туһунан киэн тутта кэпсиирэ. Аны санаатахха, оҕонньор туох баарын барытын сурукка тиһэн испит буоллар, төһө эрэ баай матырыйаал дьон билиитигэр тахсыбакка эрэ симэлийбитин, билигин кэлэн хомойоҕун эрэ. Оччотооҕуга итини өйдүүр, кэлин өттүгэр наада буолуохтаабын туһунан биһиги санаан да көрбөт дьон этибит. Оо, абалаах, билигин диктофон, компьютер үйэтэ буоллун, төһөлөөх

эрэ баай матырыяал дьон билиитигэр-көрүүтүгэр тахсыа эбитэ буолла. Билигин бэрт аҕыйах номох мин өйбөр хатанан хаалбыт, ону да дьээбэлэрэ.

Хараарбах сэһэннэрэ

Былыр биир улууска олус баай уонна бардам киһи олорбут, Бу тойон үйэтигэр быһах мунньунар идэлээх эбит. Мунньубут коллекцията балаҕан иһин тобус-толору буолбут даҕаны, тойон хараҕа туолбатах. Биирдэ аатырбыт-сураҕырбыт уус киһини ыраахтан ыныртаран ылбыт уонна эппит: «Дьэ, уускунан аар - саарга аатырбыт буоллаҕын, үйэбэр үс дойду уустарын, анаарыйар ааттаахтарын мунньаммын санаабын толуйар гына быһаҕы онорторботум. Дьэ эйигиттэн көрдөһөр көрдөһүүү диэн маннык: быһаҕы уурдун да төттөрү-таары соппокко эрэ быһа түһэр быһаҕы онорон биэриэхтээххин», - диэн соруудахтаабыт, Онуоха уус: «Дьэ олус олуурдаах боппуруоһу биеэрдин гынан баран, бу улахан сэттээх-сэмэлээх дьыала, өтөрүнэн-наарынан ааһан-арахсан биеэрэ саарбах», - диэн эппиэттээбит. Онуоха баай: «Ол-бу буолума, улуу уус аатыран улаатымсыһыма, эйигиннээбэр буолуохтары кытта тэннэ эн-мин дэһэн кэпсэтэн олоруллубута, олоруллуоҕа даҕаны». Дьэ уус туран туох баар көмөлөһөр дьонун ыныран, ханнык кэпсэтии буолбутун сыымайдаан баран, үлэтин үлэлииргэ туруммут, Балтаанай уус балталаабыт, Күөртээнэй уус күөртээбит,: түмүгэр наадалаах быһах оноһуллубут. Уус быһаҕын баайга илдэн биэрбит. «Дьэ сакааскын толордум уонна Дьылҕа хаан хайдах дьаһайарынан буоллун», - диэбит.

Дьыэлээх тойон быһаҕын ылан кырбас эт үрдүгэр уурбут уонна быһардыы туттубут, онуоха быһаҕа эти быһан, унуоһун сылгыы остуолу быһан, киһи хаппар кунун хайа түһэн, муоста быһыһыгар сылпыс гынан хаалбыт. Оттон киһи хаана баран, өлөөрү сытан, кэриэс тытлын эппит: «Оҕолорум, сыдыааннарым эрэ буолларгыт биилээххэ бэһиримэн, кырыылаахха кыһаныман, уйуктаахха умсугуйуман». Ол этии кылаан кырдыга билигин да мин өйбөр өрүү баар. Ону эрэ умнуман дуу, оҕолорум.

Былыыр-былыр аар саарга аатырбыт аарыма булчут киһи олорбут. Бу бэйэлээх киһи биир күһүн, талах сэбирдэҕэ түһүүтэ, аар тайҕатыгар бултана тахсыбыт. Уһун күн устата үрэхтэри, үрүйэлэри кэрийэн уһаты-туора сыыйталаан баран, мунур уһугар олорор алааһын хоту өттүгэр биир буур тайаҕы охторбут. Тайаҕын сүлэн, эттээн баран, холбо охсон бултаабыт булдун дьаһайан кэбиспит. Булдуттан кизэһэ сири сүгэхэригэр кэлгинэн баран, күөлүн диэки хаһыйан туран ииктээбит. Ол турдаҕына күөлү ортотунан биир суор халаахтыы-халаахтыы көтө иһэрн үһү. Онуоха туран биһиги киһибит: «Абааһы көтөрө эмиэ тийэн кэллэ, эйиэхэ бу баар, диэн баран, сэбин тонсуммут». Ити итинэн ааһар. Уол ол күһүн байанайа балачча биэрэн булт бөҕөтүн бултаабыт. Аны куобахха, саһылга айа, сохсо, туһах иитэлээбит, солондоҕо, кырынааска хапкаан, чаархаан тардыбыт, ол кэнниттэн кыстыыр маһын бэлэмнээбит. Бултуур тэриллэрин кэрийэн көрөр бириэмэтэ кэлэн, аал уотун оттон баай байанайыттан үрүн-хара түүлээҕи үрүлүччү биэрэригэр көрдөһөн, уотун аһаппыт уонна айанга туруммут. Булчут киһи санаата аттаах-оҕустаах буолбат, хараҕар хас биирдии булдун тэрилэ өттүк харалаах, илии тутуурдаах буолан көһүннүлэр, дьэ ол туһахпыттан араарыабым, бу айабар-сохсобор баар буолуо диэн саныы истэ да, дьин дьыалатыгар өрүү мэлийдэ. Ити икки ардыгар өйдөөн көрбүтэ, халлаана номнуо харанарбыт, бэйэтэ дэлби сылайбыт даҕаны, аччыктаабыт даҕаны. Аны кэлэн, ыры салгыы кэрийэртэн akkaастанан, үүтэним бу туһунан баар буолуохтаах диэбит даҕаны, иннин хоту туһунэн кэбиспит. Санаатыгар син балачча сири барбыт даҕаны, үүтээнэ кэлэн биэрбэтэх, арай үйэтигэр хаһан да билбэтэх-көрбөтөх дойдутугар кэлэн хаалбыт эбит. Аччыктаабыта, сылайбыта диэн туох да сүрдээх, ол эрэри иннин хоту барарын тохтоппотох. Арай ол баран иһэн көрдөбүнэ, ыраах үүтээн уота кыламныыр. Биһиги киһибит ол көстөр уот диэки бары күһүн мунһунан хаампытынан барбыт. Балачча барбытын кэннэ биир кыракий балаҕанна кэтиллэ түспүт. Көрбүтэ, үүтээнтэн бур-бур буруо бургучуйар, тиэргэн күрдүгэр икки туут хороччу анныллыбыттар. «Аата, өлбөт ыйаахтаах буоламмын хара сири буллабым», - диэн дьылҕатыгар махтана

санаабыт уонна таһаһын-сабын тэбэнэн үүтээн иһигэр киирэн кэлбит. Киирэн көрбүтэ, хаар манган баттахтаах оҕонньордоох эмээхсин олороллор үһү. Дьиэлээхтэри кытта дорооболоһон баран, уол уот иннигэр кэлэн олорунан кэбиспит. Оҕонньор, булт-ас туһунан ону-маны ыйыталаһан баран эмээхсинигэр кизһээнни күөһү буһарарга дьаһайбыт. Ити олорон уол көрдөбүнэ, эмээхсин икки күөскэ толору эт симэн баран буһара уурбут. Дьиэ иһинээҕи-таһынааҕы сонуну, быйыл хайдах дьыл буолуохтааҕын туһунан кэпсэтэ олордохторуна, эмээхсин биир күөһүн хомноох мас тэриэлкэбэ хоторон остуолга уурбут. Уол остуолга кэлэн, быһаҕын ылан биир ыланыйаары гыммыта арай бэйэтин сэбин курдук атын бэйэлээхтик тиэриллэн ытар эбит. Уол улаханлык кыбыһынна уонна күүһүгун орҕууй тэриэлкэбэ өттөрү ууран иһэн өйдөөн көрбүтэ, барыта киһи сэбэ буолан хаалла. Уол наһаа оһуйан төттөрү чинэрис гына түстэ. Онуоха оҕонньор: «Хайа, бу туох буоллун, ити хаһан да аһаабатах аһын дуо?» - диэбит. «Уол аргыый аҕай «Суох», - диэбит. «Дьэ буоллаҕа, быйыл күһүн дэлби сылайан, аччыктаан, эмээхсиммэр үссэнэри кыайан булбакка нэһиилэ салбыннаан истэхпинэ, бүтүн буур тайахтан аһын ити дии, мин улаханлык сөбүлүүр аһа буоллаҕа диэбитим ээ, сирдин дуу?» - диэбит. «Эмээхсиэн, аскын ыалдытын сирдэ, онон күөскүн хотор», диэн дьаһайда. Бу сырыыга эмис тайах түөһүн этэ тэриэлкэбэ хоторуллан, остуол хотойорунан тардылынна. Аччык киһи эмис эти тото-хана аһаата, утаҕар итии чэйи истэ. Таһырдыа чэпчэкилэнэ сылдьан, ханна кэлэн турарын өйдүү сатаата да кыайан быһаарбата. Дьиэбэ киирэн таба тэллэххэ уонна куобах суорҕанга суулунан бэрт үчүгэйдик утуйан хаалла. Сарсыарда уһуктубута дьоно номнуо турбуттар уонна сарсыардаанны аһылыктарые ибири-сибири аһаабыттар. Ол кэннэ оҕонньор тахсан суол ыйбыт: «Бу туһаайынан ол тыаҕа киирдэххинэ билэр сиргэр тийиэбин», - диэбит. Биһиги киһибит: «Сөп», - диэн хардараат, оҕонньор ыйбыт сирин диэки түһэ турбут. Арай тыа иһигэр киирбитэ, бэйэтин сылдьар ырыгар киирэн турар эбит. Уол туох-туох быһылааныгар түбэстим диэн толкуйдуу түһэн баран, хайыһарын суолунан төттөрү барбыт. Тийэн көрбүтэ, балаҕан

да, күрдүк да, хайыһар да суохтар, арай хаарга икки суор кынатын суола уонна куобах сэмнэҕэ сытар үһү. Бултуур ырыгар тийээт, айатыттан биир кэрэмэс саһылы ылбыт, Атын да булда элбэх үһү. Сотору үүтээнигэр тийэн кэлбит уонна сыта-тура туохха түбэспитин толкуйдуу-тойоннуу сылдыбыт. Ити түбэлтэттэн ыла уол тыаҕа сылдьан айахха киирбиччэ санарбат-инэрбэт, аал уотуттан, айылҕатыттан мэлдьи көрдөһө, байанайын аһата-сиэтэ сылдьар буолбут. Тыаҕа бултуу (ордук тайахха) сылдьан суор халаахтыы-халаахтыы эйигин эргийэ көттөбүнэ, кырдык да байанайын биэрбит курдук буолар ээ. Хайа да түбэлтэҕэ тыаҕа сылдыы анал быраабылалардаах, туспа сокуоннардаах быһылаах уонна ол хайаан да тутуһуллуохтаах.

Ноттосов Д.А.

Сахалар кэлиилэрэ

Былыр-былыр Саха сирин Хотугу өттүгэр булчут сахалар кэлэн олохсуйбуттара. Бултуу сылдьан көрдөхтөрүнэ, арай туундараҕа 7-8 ураһа турар эбит. Эбээннэр олороллоро буолуо диэн чуннаан көрбүттэрэ, абыска тийэ киһи, кыһынны танастарынтаннан, тонхойуохтарынан тонхойон бараннар олороллор эбит. Кинилэр тыыммыт айахтарыттан муус буолан, өрө хоройон тахсыбыт. Бу дьоннор өлөр буолбуттар диэн муус чопчуларын тэппиттэр. Дьонноро, дьэ кырдык өлөн барбыттар. Хомойбуттары хайахтарай, хайыыр да кыахтара суох буолбут.

Бу өлбүт дьоннор, кыһын кыстыыр кыыллар курдук, өлбөккө утуйан кыстыыр дьон эбиттэр. Былыр биһиги дойдубутугар оннук дьоннор олоро сылдыбыттар.

Киһини сиэччи омуктар

Былыр Хоту дойдуга киһини сиэччи омуктар олорбуттара. Кинилэр булт-алт суох кэмигэр, хоргуйан өлөртөн быһһанаары, киһини өлөрөн сиэн өлөр өлүүттэн быһһаналлара. Ол курдук элбэх оҕолоох ыал улахан кыыстарын, уон абыс сааһын туолбутун кэннэ, үчүгэйдик аһатан, көрөн-харайан баран, үрдүк сиргэ туруораллара. Уонна улахан уолларыгар соруудах

биэрэллэрэ: «Дьэ, тукаам, эдьийгин эрэйдээбэккэ, биирдэ дьөлө түһэн өлөрүөхтээххин», — диэн. Уол эппиттэрин курдук биирдэ дьөлө түһэн өлөрөр. Ол кэнниттэн дьэ эттээн, сиэн-аһаан бараллар. Кыыс оҕо бултаабат-алтаабат. Ол иһин кыыһы өлөрөн сииллэр эбит.

Баалкынан бултааһын

Былыр Хоту олохсуйан олорор дьоннор айылҕа булдунаан иитиллэн олорор этилэр. Олкэмнэ саа-саадах диэ суох этэ. Оноҕос сааны кэлин соҕус айан онорбуттара.

Оччолорго Хоту дойдууа хааһы баалкынан охсон бултуулар эбит. Сааһын хаастар сайылыыр, күһүнүн итии дойдуга баран кыстыыр сирдэригэр бараллара. Сааһын хаас кэлиитигэр булчуттар хааһы өлөрбөттөр эбит. күһүн оҕолорун күндүл манан халлаанна көтүппүттэрин кэннэ, кыстыы барар кэмнэригэр икки хайа икки ардыгар өлөһөрлөр эбит. Хаастар олус уойаннар үксүн хаама сатыыллара. Икки хайа икки ардыгар саамай күүстээх, сытыы-хотуу икки киһини, баалкы туттаран баран, хаастар аһар хапчааннарыгар туруораллар эбит. Тыһынчанан үөр хаас кэлэн истэбинэ, баалкынан үлтү сынньан сүүһүнэн хааһы өлөрөллөр уонна өлөрбүт хаастарын үллэстэллэр эбит.

Билгинньэхтиир кинээс

Харбалаах илин өттүгэр 5-6 биэрэстэлээх сиргэ Ат Ытар диэн улахан дулҕалаах алаас хоту өттүгэр, Билгинньэхтиир кинээс олорбута үһү. 700 ынах сүөһүлээх, элбэх сылгылаах эбит. Кини өтөбүн оннугар линкинэс тииттэр үүнэн тураллар. Өтөбүн онно булгунньах курдук лөглөрүйэн көстөр. Кини нуучча хаһаахтара кэлиилэригэр кинээһинэн талыллыбыт.

Ат Ытар көлүччэтэ ондойо уолан хаалар. Ол иһин киниттэн түөрт биэрэстэттэн ордук сиргэ сытар Хабах Төбүрүөнэ диэн алааска сүөһүтүн хамначыттар көрөн олорбуттар. Хабах Төбүрүөнүгэр бастакы ынах уулуур кэмигэр бүтэһик ынах хотонтон тахсан, хотон аана лас гына тыаһыыра иһиллэр. Саас кинээс ынахтара маассабайдык төрүүллэрэ. Ол кэмнэ кинээс

биир ынабыттан кэтэбин курдук кэтэхтээх, өнүргэһинэн көрбүт харахтардаах, киһи икки сүөһү икки ардынан ньирэйэ төрөөбүт.

Билгинньэхтиир кинээс ыраах, чугас сирдэртэн түөрт уончаба тийэр ойууну кыырдаран, абааһы ньирэйи үтэйэн, ойуурга хаһыллыбыт иингэ түһэртэрбит. Ол сайыныгар сотуун ыарыы туран, 700 сүөһүтүттэн тугу да ордорбокко эспит. Онон Билгинньэхтиир кинээс сүөһүтэ эстибитэ үһү.

Харбалаахха кулаактааһын ытыллыгыта

1929 с. Харбалаахха кулаактааһын ытыллыгыта. Комиссия баай Никифор Бараховы уонна Томскайы кулаак онорор. Үһүс киһиннэн Лаврентий Николаевич Муксунову кулаак онороору гыналлар. Кини Муксуун Күндэтэ диэн сиргэ олорбута. Олорор сириттэн адьас чугас Арбаа Буут диэн улахан күөл баара. Ол Буут Курунар бурдук сирин солоон онорорго дьулуспут. Икки силбэһэ турар улахан баҕайы бааһыналары онорбут. Билигин ол сир титирик саба үүммүт.

Ол солообут бааһынагыгар бурдук бөбө үүммүт. Муксуун Быралгыта сирин баһымньынан табыйбыт, тимир күрдэбинэн ыраастабыт. Биир да киһини көмөлөһүннэрбэтэх, хамначчыт диэни туппатах эбит. Бурдук бөбөнү үүннэрэн, Харбалаах дьонугар, Алын Бүлүүгэ кытта атылаабыт. Онон кини байан-тайан испит. Кини бэйэтин кыаммат аймахтарыгар бурдук түнэтэн босхо биэрэрэ. Онон кулаактааһын сағана кулаак онороору гыммыттар. Ону Иванов Николай Иванович-Хараарбах, Кузьминнар, Хара Кыыс уонна да атыттар мунньахха тураннар Муксуун Быралгытын кулаак онорботторугар туруорсубуттар, инньэ гынан Муксуун Быралгыта кулаак буолбатах,

Кулаактамыт Никифор Барахов, Николай Томскай хамначчыттаах уонна байбыт буоланнар, кулаак буолбуттар.

Сэдэх хаартыска

Н.Г. Золотарев - Якутскай

На II съезде писателей Украины г. Киев, 1949 год.

С право на лево: 1. Нигмати (Башкирский писатель)

2. Золотарев Н.Г.

3. Крученюк (Молдавский писатель)

4. Амир (Чувашский писатель)

5. Баширов Гумер (Татарский писатель) сидит

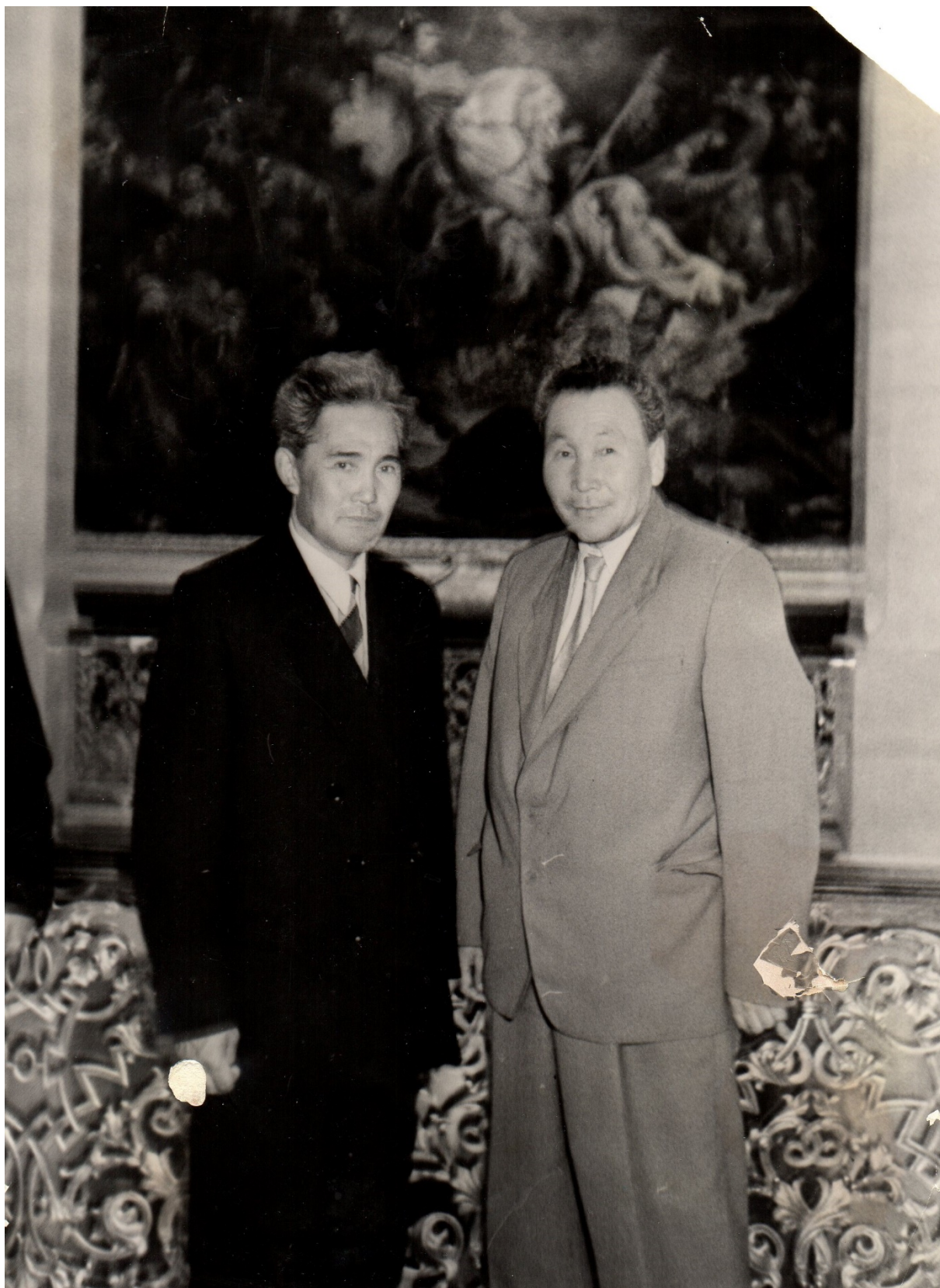
6. Калган (Марийский писатель).

1957 год. Вечера якутской литературы и искусств в Москве.
Обсуждение якутской литературы в Союзе писателей СССР.
Справа на лево: Золотарев Н.Г. - Якутский, Мординов Н.Е. - Амма
Аччыгыйа, Протодяконов В.А. – Кулантай

Георгиевский зал Большого Московского Кремлевского дворца, 1958 г.
Николай Якутский и Василий Протопопов.

1958 год, Кремлевский дворец.
Сергей Васильев и Николай Якутский.

1958 год. Кремлевский дворец

Москва, Дом Союзов «Колонный зал». Во время II съезда писателей РСФСР, 1963 год.

Зимой 1965 года на озере Байкал. сан. «Горячинск»

Беседа на берегу у Лены – реки, лето 1967 года

Усть – Алданский район с. Кэптэмэ: в литературном музее
Афанасьева В.Ф. 1969 год.

Вместе с якутскими писателями.

Слева направо: Күннүк Урастыров, Григорий Тарский
и Николай Якутский.

Туһаныллыбыт литература

1. Колтовкая Т.Т. Харбалаах нэһилиэгин иччилээх сирдэрэ, удаҕаннара уонна ойууннара / [Саха салаатын 2 кууруһун устудьуона курсовой үлэтэ]. – Бүлүү, 2007. – 31 с.
2. Филиппова, А.Ю. Үөһээ Бүлүү улууһун Харбалаах нэһилиэгин фольклора / [БПУ саха салаатын 1 курсун студентката Филиппова Алена курсовой үлэтэ]. – Бүлүү, 1999. – 41 с.
3. Харбалаах: сэрии кэмнн оҕолоро : [ахтыы-кинигэ] / [хомуйан онордулар Р. Е. Филиппова, Л. А. Барахова]. - Дьокуускай : Дани-Алмас, 2017. - 368 с.
4. Харбалаахтар уоттаах сэрии сылларыгар : [ахтыы-кинигэ] / ["Харбалаах нэһилиэгэ" муницип.тэриллии ; хомуйан онордулар Р. Е. Филиппова, Л. А. Барахова, С. Е. Филиппова]. - Дьокуускай : Дани-Алмас, 2015. - 400 с.

Иһинээҕитэ

Кирири тыл	3
Харбалаах нэһилиэгин фольклора	5
Егорова Александра Алексеевна.....	5
Филиппова Софья Евсеевна.....	14
Семенова Мария Ефимовна	15
Уларов Гаврил Акимович	19
Иванова Дария Прокопьевна	24
Кысылбайкова Тамара Даниловна	27
Харбалаах нэһилиэгин иччилээх сирдэрэ, удаҕаннара уонна ойууннара	
Үөгүлүүр дьизэ	29
Ыллыыр мастер	31
Аанньалым эбитэ дуу... ..	32
Тоҕус чүмэчи	33
Сонтуор уола Ньюкулай ойуун	36
Саһыл ойуун эбэтэр Күөкэтэр Миитэрэй	37
Суонньа кэпсээннэрэ	40
Тарбыйах абааһыта	40
Кусаҕан сыт	41
Уот туруута	42
Бороскуо эмээхсин	42
Ойууннар, удаҕаннар	44
Отоһут Өрүүнэ	46
Иванов Николай Иванович–Хараарбах кэпсээннэрэ	47
Хараарбах сэһэннэрэ	48
Сахалар кэлиилэрэ	51
Киһини сиэччи оммуктар	51
Баалкынан бултааһын	52
Билгинньэхтиир кинээс	52

Харбалаахха кулаахтааһын ытыллыыта	53
Сэдэх хаартыска. Н.Г. Золотарев – Якутскай	54
Туһаныллыбыт литература	61